

Rättstavningssträvanden i 1800- talets Finland.

**En jämförande studie av olika
versioner av Zacharias Topelius
verk *Fältskärens berättelser***

Henrik Hurme
Avhandling pro gradu
Nordiska språk
Språkexpertprogrammet
Humanistiska fakulteten
Åbo universitet
April 2020

The originality of this thesis has been checked in accordance with the University of Turku quality assurance system using the Turnitin OriginalityCheck service.

ÅBO UNIVERSITET

Institutionen för språk- och översättningsvetenskap /Humanistiska fakulteten

HURME, HENRIK: Rättstavningssträvanden i 1800-talets Finland. En jämförande studie av olika versioner av Zacharias Topelius verk *Fältskärens berättelser*

Avhandling pro gradu, 56 s., 10 s. bilagor.

Nordiska språk, Språkexpertprogrammet

April 2020

År 2018 firades 200-årsjubileum till ära av Zacharias Topelius, en av Finlands mest lästa och publicerade författare. Topelius var pionjär både inom journalistik, dramatik, barnlitteratur och historiska romaner. Vid tidpunkten för Topelius födelse 1818 skrevs svenska relativt fritt utan etablerade normer för rättskrivning. Medan Topelius etablerade sig som författare började det skrivna språket granskas mer noggrant. Topelius och hans verk hör till den nysvenska språkperioden (1526-ca 1906). Olika rättstavningsreformer och skrivnormer skrevs aktivt under denna tid. Vid sekelskiftet, ungefär 1906, genomfördes en mer omfattande stavningsreform för svenska språket, vilket betraktas som startpunkt för den nusvenska språkperioden.

Min pro gradu-avhandling utgör fortsättning på min kandidatavhandling där jag studerade ortografin i två noveller av Topelius och jämförde den med dåtida rättstavningsreformer och skrivnormer. I min pro gradu-avhandling undersöker jag ortografiska ändringar i fem olika versioner av den första cykelns första berättelse av Topelius roman *Fältskärens berättelser*. De ortografiska ändringarna jämför jag med Dalins ordbok, den första och den sjätte upplagan av Svenska Akademiens ordlista och övergångsförslagen från Nordiska rättstavningsmötet (1869). Avhandlingen är en kvalitativ undersökning.

Resultaten visar att Topelius både skrev enligt dåtida stavningsreformer och skrivnormer och ändrade sina verk enligt dem. I vissa fall avvek Topelius emellertid från reformerna och normerna och skrev enligt sitt eget skrivsätt.

Nyckelord: nysvenska, ortografi, rättskrivning, språkhistoria, språkpolitik, Zacharias Topelius

Innehåll

Abstract

1	Inledning.....	6
1.1	Syfte.....	7
1.2	Material och metod.....	8
1.3	Avhandlingens disposition	9
2	Bakgrund.....	10
2.1	Svenska språkets utveckling.....	10
2.2	Svenska Akademiens ordlista över svenska språket.....	12
2.3	Enskilda aktörer.....	13
3	Rättstavningssträvanden på 1800-talets slut i Finland.....	16
3.1	Nordiska rättstavningsmötet 1869	17
3.2	Diskussion och debatt efter 1869 års möte.....	19
3.3	Rättstavningsmötet i Stockholm 1892.....	21
4	Zacharias Topelius	23
4.1	Topelius liv.....	23
4.2	Topelius som författare.....	25
4.3	Forskning om Topelius.....	26
4.4	Topelius språk.....	27
5	Material och metod	32
5.1	Fältskärens berättelser	33
5.2	Metod.....	34
5.3	Exempel på exciperade ord.....	35
6	Analys.....	36
6.1	Förenkling av stavning	38

6.1.1	Ändring av vokaler.....	38
6.1.2	Ändring av konsonanter	40
6.1.3	Förenkling av <i>dn, dt, fv, hv</i> och <i>th</i>	42
6.1.4	Ändring av sammansättningar.....	44
6.1.5	Övriga anpassningar till förenkling av stavning	45
6.2	Gemener och versaler	47
6.3	Övriga ändringar.....	49
7	Sammanfattning	52
	Litteratur.....	54
	Bilagor	57
7.1	Bilaga 1.....	57
7.2	Bilaga 2.....	57
	Lyhennelmä.....	58

1 Inledning

I denna avhandling utforskar jag rättstavningen i Zacharias Topelius verk *Fältskärens berättelser*. Topelius var Finlands mest produktiva publicist och författare på 1800-talet och en pionjär i Finland inom såväl journalistik, dramatik, barnlitteratur som historiska romaner. 2018 firades 200-årsjubileum för Topelius, som också är en av Finlands mest lästa författare. Det hade då gått 200 år sedan Topelius föddes den 14 januari 1818 i Nykarleby. Förutom jubileet gör Topelius omfattande produktion och hans engagemang i det dåtida samhället honom ständigt aktuell. (Zacharias Topelius Skrifter 2018.) Ett utslag av denna aktualitet samt intresset för Topelius utgör den digitala utgåvan *Zacharias Topelius Skrifter* av Topelius verk, som Svenska litteratursällskapet i Finland r.f. började publicera 2010.

Min pro gradu-avhandling utgör en fortsättning på min kandidatavhandling (*1800-talets stavningsreformer och skrivnormer i Zacharias Topelius verk*, 2019) där syftet var att ge en översikt av ortografin hos Topelius och att beskriva stavningen på 1800-talets slut med hjälp av hans texter. Forskningsfrågorna gällde typiska drag i Topelius ortografi samt hans lojalitet gentemot samtida stavningsreformer och skrivnormer. I min empiriska undersökning jämförde jag Topelius ortografi i novellerna *Det Hemlighetsfulla Slädpartiet* (1842) och *En spökhistoria* (1850) med Dalins ordbok *Ordbok Öfver svenska språket* (Vol I–II 1850–1853) samt upplagorna 1 och 6 (1874 respektive 1889) av Svenska Akademiens ordlista över svenska språket. I denna pro gradu-avhandling undersöker jag ortografiska ändringar i fem olika versioner av Topelius roman *Fältskärens berättelser* (1851–1883).

Topelius var verksam i slutet av den nysvenska perioden. Perioden anses börja 1526 då Nya testamentet utkom första gången på svenska och sluta 1906 då en omfattande stavningsreform för svenska språket genomfördes. Under hela 1800-talet var det aktuellt med olika stavningsreformer och språkvårdsfrågor diskuterades livligt i olika sammanhang. Ortografin i svenskan var inte ännu etablerad under 1800-talets andra hälft. Att undersöka hur Topelius stavade och ändrade sin stavning är därför högst intressant.

1.1 Syfte

Syftet med föreliggande studie är att undersöka ortografiska ändringar i fem olika versioner av den första cykelns första berättelse i Topelius roman *Fältskärens berättelser*. Termen *cykel* förekommer ofta i litterära och litteraturvetenskapliga sammanhang och motsvarar ordet *serie* (Svenska Akademiens ordböcker 2019). Genom min studie söker jag svar på följande frågor:

- Vilka ortografiska ändringar gör Topelius mellan versionerna?
- Hur tydligt avspeglar ändringarna stavningssträvandena i slutet av 1800-talet?
- Hur stor är skillnaden mellan den första versionen och den femte versionen?
- Hur förhåller Topelius sig till stavning generellt?

De ovannämnda forskningsfrågorna är intressanta på grund av den livliga diskussionen om rättstavning under 1800-talets slut och speciellt med tanke på att Topelius är en svenskspråkig finländsk författare. Under Topelius tid var Finland en del av Ryssland men stavningssträvandena, stavningsreformerna och stavningsnormerna kom från Sverige. Intressant är också att utforska hur stor påverkan de samtida stavningsreformerna och skrivnormerna hade på Topelius ortografi och vilka motiv Topelius hade för att inte skriva enligt aktuella reformer och normer (Thylin-Klaus 2019a: 339).

Ett av resultaten i min kandidatavhandling var att Topelius i stort sett skrev i enlighet med samtida stavningsreformerna och skrivnormerna (Hurme 2019), vilket sannolikt kommer att vara fallet även i denna pro gradu-avhandling. Avvikande från kandidatavhandlingen undersöker jag emellertid olika versioner av en och samma text i stället för två olika texter. Min hypotes är att Topelius bearbetade de olika versionerna av texten enligt aktuella stavningssträvanden samt reformer och normer men också bevarade vissa ortografiska avvikelser och särdrag.

1.2 Material och metod

Mitt material består som framkommit av fem versioner av den första cykelns första berättelse i *Fältskärens berättelser*. Den första berättelsen heter *Konungens Ring*. De fem versionerna är följande:

- Fältskärens berättelser, Första cykeln, HT 1851, 1852 (Helsingfors Tidningar, följetong)
- Fältskärens berättelser, Första cykeln, grundtext 1853
- Fältskärens berättelser, Första cykeln, Stockholmsupplagan 1854
- Fältskärens berättelser, Första cykeln, femte upplagan 1872
- Fältskärens berättelser, Första cykeln, sjunde upplagan 1883

Alla fem versioner kan läsas på nätet i den digitala utgåvan *Zacharias Topelius Skrifter* (<http://www.topelius.fi/>) utgiven av SLS. Ur versionerna har jag excerperat ord som skiljer sig ortografiskt från varandra åtminstone i en version. I den digitala utgåvan kan man öppna alla versionerna samtidigt bredvid varandra och söka efter ord som är skrivna på olika sätt i de olika versionerna, vilket gör det lätt att hitta och jämföra ord och ändringar mellan versionerna. I utgåvan är ändringarna även kategoriserade. I bilaga 1 visas en skärmbild av utgåvan och de fem versionerna.

Min studie är kvalitativ och på grund av studiens syfte är det inte relevant att ge några närmare statistiska uppgifter rörande materialet. Huvudvikten ligger på jämförelsen mellan text och reform, inte hur ofta vissa ord eller avvikelser förekommer. Metodologiskt utgör min undersökning en jämförande analys av Topelius ortografi och dåtida stavningsreformer och skrivnormer. Topelius stavningssätt jämför jag med Dalins ordbok *Ordbok Öfver svenska språket* (Vol I–II 1850–1853), Svenska Akademiens ordlista över svenska språket (utgåvorna 1 och 6, 1874 respektive 1889) och övergångsförslagen från nordiska rättstavningsmötet (1869).

1.3 Avhandlingens disposition

I följande kapitel presenterar jag bakgrund om svenska språket och dess utveckling. I avsnitt 2.1 redogör jag för hur svenskan utvecklades fram till 1800-talet och i avsnitt 2.2 för Svenska Akademiens ordlista över svenska språket (SAOL). I avsnitt 2.3 presenterar jag enskilda aktörer som verkade för stavningsfrågor under 1800-talet. Kapitel 3 behandlar rättstavningssträvanden under slutet av 1800-talet. Topelius presenterar jag i kapitel 4. I kapitel 5 ger jag en närmare presentation av mitt material och mina metoder. Kapitel 6, som utgör huvuddelen i undersökningen, presenterar min analys av materialet. I kapitel 7 sammanfattar jag resultaten.

2 Bakgrund

Språk förändras och utvecklas hela tiden. Orsakerna till språkförändring är många och beror på ett flertal omständigheter. Vissa förändringar sker och etableras fortare än andra och i olika takt i olika språk. Ett exempel på historisk utveckling är svenskans kasussystem. I fornsvenskan fanns det fortfarande fyra kasus, d.v.s. nominativ, genitiv, ackusativ och dativ, men de två sistnämnda föll bort på 1500-talet under den nysvenska perioden. Den fasta frasen *till bords* är en kvarleva av fyrkasusystemet där prepositionen *till* styrde genitiv, och man därför har *bords* med *s* i slutet. (Pettersson 2005: 115.) Språkförändringar sker på grund av ett flertal olika faktorer, t.ex. språkbrukarnas föreställningar om sitt eget och andras språk, språkplanering, korpusplanering, språkvård och språkpolitik (Teleman 2003: 7). I denna avhandling ligger fokus på svensk språkvård och språkpolitik under 1800-talet.

I detta kapitel presenterar jag relevant bakgrund om svenska språket och dess utveckling. I avsnitt 2.1 ger jag en översikt av svenska språkets utveckling och i avsnitt 2.2 redogör jag för hur Svenska Akademiens ordlista över svenska språket har utvecklats över tid. I avsnitt 2.3 presenterar jag några centrala aktörer som var aktiva i stavningsdebatten under 1800-talet.

2.1 Svenska språkets utveckling

Dagens svenska, *nusvenska*, härstammar ursprungligen från det urindoeuropeiska språket som talades kring 4 000 f.v.t. Utvecklingen fram till i dag inrymmer flera utvecklingsstadium och språkperioder. Man brukar räkna med *urgermanska* (ca 4000 f.v.t.–ca 200 e.v.t.), *urnordiska* (ca 200–800), *runsvenska* (ca 800–1225), *fornsvenska* (ca 1225–1526) och *nysvenska* (1526–1906) (Pettersson 2005: 125). Min undersökning gäller slutet av den nysvenska perioden och speciellt 1800-talets slut eftersom det är då man diskuterar och debatterar det svenska skriftspråket flitigt och ett flertal ändringar och förnyelser tas i bruk. Övergången från *nysvenska* till *nusvenska* räknas ha skett ungefär år 1906. Då genomfördes en större och mer omfattande stavningsreform inom svenskan. (Callin 2016.)

Den nysvenska perioden indelas i två delperioder, äldre och yngre nysvenska. Tidsperioden för den äldre nysvenskan anses vara 1526–1732, och för den yngre 1732–1906. Perioden för äldre nysvenska inleds 1526 då Nya testamentet utkommer första gången på svenska. Femton år senare, 1541, utkom hela bibeln, d.v.s. Gustav Vasas bibel, på svenska. (Pettersson 2005: 126.) Religion och religiösa texter hade överlag fått en större och viktigare roll redan under början av 1500-talet i Sverige på grund av reformationen (ca 1200–1500) och därför var det just Nya testamentet samt hela bibeln som man ville översätta till svenska. Målsättningen med översättningen var att fler skulle kunna läsa bibeln på egen hand och förstå det som stod i bibeln. Bibelöversättningen spelade också en stor roll för utvecklingen av svenskan och dess alfabet. Det var också på 1500-talet som bokstäverna *å*, *ä* och *ö* lades till det svenska alfabetet. (Svenska bibelsällskapet 2020.)

Den yngre nysvenska tiden inleds i början av 1700-talet. Som gräns mellan äldre och yngre nysvenska ses veckotidskriften *Then swänska Argus*, som utkom första gången 1732. (Pettersson 2005: 126.) Svenskan hade då börjat likna dagens språk men det fanns fortfarande vissa tydliga och betydelsefulla skillnader jämfört med dagens svenska, framför allt just i fråga om ortografi. I början av 1700-talet utkom också *Sveriges Rikes lag* (1734). Under skrivprocessen granskades språket i lagen noggrant och ändamålsenligt. (Rogström 2013.)

Andra språk har haft ett stort inflytande på svenskan under historiens gång. Tyskan påverkade svenskan starkt under medeltiden på grund av handeln med Hansaförbundet. Ett stort antal ord lånades då in till svenska (t.ex. *fönster*, *kök*, *betala*). Av all språklig påverkan har tyskan även generellt haft det största inflytandet på svenskan. Franska och engelska påverkade svenskan starkt under 1600–1800-talen. Under 1600-talet var Frankrike en av Europas ledande nationer och franskan hade därför hög status. Under 1700-talet blev många ord från den franska kulturen och upplysningen inlånade till svenskan (t.ex. *pjäs*, *journalist* och *roman*). Engelska ord började inlånas i svenskan först under 1800-talet via industrialiseringen, resor och sport (t.ex. *jobb*, *turist* och *sport*). (Grünbaum 2012: 1–2.)

Svenskans stavning diskuterades livligt redan i slutet av 1600-talet och en statlig kommission arbetade för att få fram en mer reglerad stavning. Institutioner som på olika sätt kunde främja och stödja språkbruket grundades. Kungliga Vetenskapsakademien för naturvetenskap och matematik grundades 1739 och dess förläggare, boktryckaren Lars

Salvius, etablerade vissa stavningsregler via tryckta vetenskapliga verk. År 1786 instiftade kung Gustaf III Svenska Akademien med avsikt att upprätthålla svenska språket och dess ställning och riktlinjer. Den första ordlistan utarbetad av Svenska Akademien, d.v.s. Svenska Akademiens ordlista över svenska språket, utkom 1874. Drygt tjugo år senare, 1898, utkom det första bandet av Svenska Akademiens ordbok. Det senast publicerade bandet av ordboken är från 2017 och utgör redan nummer 37 i ordningen. Svenska Akademiens ordbok omfattar i dag cirka 500 000 uppslagsord och beskriver det svenska skriftspråket alltsedan 1521. (Svenska Akademien 2018a.)

I det näst följande avsnittet presenterar jag Svenska Akademiens ordlista över svenska språket närmare. Jag använder ordlistor som jämförelsematerial i min analys.

2.2 Svenska Akademiens ordlista över svenska språket

Svenska Akademiens ordlista över svenska språket, förkortad SAOL, har fungerat som en viktig auktoritet för etableringen av ord och ordformer i svenska språket. Sedan Svenska Akademien instiftades år 1786 med uppgift att upprätthålla svenska språket har SAOL ansetts vara den normativa ordboken som språkanvändaren kan vända sig till i fråga om det svenska ordbeståndet. (Svenska Akademien 2018a.) År 1889 beslöt kung Oskar II att SAOL också ska användas som rättesnöre i skolorna i frågor gällande stavning och ordböjning (Malmgren 2002: 1). SAOL är fortfarande den inofficiella normen för stavning och böjning i modern svenska (Svenska Akademien 2018b).

Den första upplagan av ordlistan publicerades 1874, nästan hundra år efter akademiens instiftelse. Upplagan omfattade då endast 35 000 ord och inga lånord, inte ens allmänt använda lånord. Målet var att ange de stavningar och böjningar som var historiskt korrekta. De följande fyra upplagorna publicerades mellan 1874–1889. (SAOLhist 2018.) Av tabell 1 framgår antalet ord i de olika upplagorna av SAOL. Ordlistan har utkommit i sammanlagt 14 upplagor och den senaste upplagan publicerades 2015 (Svenska Akademiens ordböcker 2018).

Ordantalet steg i de nio första upplagorna av SAOL men minskade vid den tionde upplagan (1973) som omfattar ca 140 000 ord. Även om antalet ord var mindre i denna upplaga var ordförklaringarna fler och betydligt längre. Antalet ord fortsatte minska i de

tre följande upplagorna men ordförklaringarna var fortfarande många och långa. (SAOL-hist 2018.) Den senast publicerade upplagan, d.v.s. den fjortonde, består av ca 126 000 ord (Svenska Akademiens ordböcker 2018).

Tabell 1 Antalet ord i SAOL 1–14

SAOL (upplaga)	Utgivningsår	Antal ord
1–5	1874–1889	35 000
6	1889	40 000
7	1900	70 000
8	1923	80 000
9	1950	150 000
10	1973	140 000
11	1986	120 000
12	1998	120 000
13	2006	123 000
14	2015	126 000

SAOL är tillgänglig på nätet på webbplatsen <https://www.svenska.se/>. Man kan i dag också analysera de gamla utgåvorna av SAOL digitalt med hjälp av databasen SAOLhist (<http://spraakdata.gu.se/saolhist/>). SAOLhist är ett projekt finansierat av Svenska Akademin och Göteborgs universitet. Databasen består av ord som har förekommit åtminstone i en upplaga av SAOL. I databasen finner man även nio upplagor som faksimil. Utöver utgåvorna av SAOL ingår ordboken *Ordbok Öfver svenska språket* (Vol I-II. 1850–1853) av Anders Dalin också i databasen. (SAOLhist 2018.)

Dalins ordbok *Ordbok Öfver svenska språket* (Vol I–II 1850–1853) samt andra viktiga aktörer på det svenska skriftspråkets område beskriver jag närmare i följande avsnitt.

2.3 Enskilda aktörer

Förutom de institutioner som jag presenterat ovan finns det också vissa viktiga enskilda aktörer som arbetade aktivt för det svenska språket, inklusive stavningsfrågor, under 1800-talet. Relevanta att nämna här är Carl Gustaf af Leopold (1756–1829), Anders Dalin

(1806–1873), Artur Hazelius (1833–1901), Axel Freudenthal (1836–1911) och Hugo Bergroth (1866–1937) (listade enligt födelseår). I presentationen nedan fokuserar jag på rättstavningssträvanden, som de flesta av ovannämnda aktörerna bidrog aktivt till. Fokus ligger på rättstavningssträvanden i Finland.

Ett av de första normförslagen för svenska språket är *Afhandling om svenska stafsättet* av Carl Gustaf af Leopold som publicerades av Svenska Akademien år 1801. Leopold föddes 1756 i Stockholm. Som trettioåring blev han 1786 anställd som litterär assistent för kung Gustaf III och blev då medlem på stol nummer 16 i Svenska Akademien. Ett år senare blev han bibliotekarie på Drottningholms slott och 1788 kungens handsekreterare. 1801 publicerade Svenska Akademien hans *Afhandling om svenska stafsättet* som blev det normgivande rättesnöret för stavning på svenska. Af Leopold adlades 1809 och fick namnet Carl Gustaf af Leopold. (Svenska Akademien 2018c.)

Fem år efter publicerandet av *Afhandling om svenska stafsättet* 1806 föddes Anders Dalin i Stockholm. Dalin arbetade som författare, lexikograf och språkforskare. Även Dalin medverkade inom Svenska Akademien, närmare sagt inom akademiens ordboksarbete i 15 år mellan 1852–1867. Dalins förnämsta egna verk är *Ordbok öfver svenska språket*. I fortsättningen kommer jag att benämna det *Dalins ordbok*. Första upplagan av ordboken utkom 1851 och en fullbordad version 1855. Dalins ordbok har haft och har fortfarande en viktig ställning då man undersöker svenskan under 1800-talets första hälft. (Vennberg 1931.) Som framkommit tidigare i avsnitt 2.2 ingår Dalins ordbok också i databasen SAOLhist.

En annan central svensk aktör, Artur Hazelius, föddes 1833 i Stockholm. Hazelius studerade nordiska språk vid Uppsala universitet och skapade många kontakter med svenskar, danskar och norrmän under sin studietid, vilket skulle spela en stor roll för hans framtid och livsverk. Hazelius arbetade som lärare i modersmål och svensk litteratur vid universitetet och medverkade i bibelöversättningar samt i utformningen av *Läsebok för folkskolan* (1868). Hazelius viktigaste egna verk är *Om svensk rättstafning 1. Om rättstafningens grunder med särskildt afseende på svenska språket* (1870) och *Om svensk rättstafning 2. Redogörelse för Nordiska rättstafningsmötets förslag till ändringar i det svenska stafningssättet jämte berättelse om mötet* (1871). (Berg 1969–1971.)

En viktig aktör under 1800-talets slut i fråga om svenskan och dess rättstavning speciellt i Finland var Axel Freudenthal som föddes 1836 på Pickala gård i Sjundea.

Redan under sin studietid vid Kejserliga Alexanders Universitetet i Finland (i dag *Helsingfors universitet*) i Helsingfors ägnade Freudenthal sig åt språkstudier och blev känd för sin kamp för svenskhet samt sina nationella värderingar. Freudenthals grundtanke var att det i Finland finns ”ett folk – två språk”, d.v.s. att det finländska folket består av en finsk och en svensk nationalitet. Den första upplagan av Freudenthals verk *Svensk rättskrifningslära, på grundvalen af nordiska rättstafningsmötets öfvergångslag och med särskildt afseende på Finland* publicerades 1881 i Helsingfors, och spelade en betydande roll i diskussionen om svensk rättstavning i Finland. Freudenthal var också en av stiftarna av Svenska litteratursällskapet i Finland. (Landgrén 2009.)

En annan central finländsk aktör inom svensk rättstavning i slutet av 1800-talet var Hugo Bergroth. Han föddes 1866 i Helsingfors i en präst- och skolmannasläkt. Tack vare sin mors uppväxt i Jakobstad fick Bergroth utöver helsingforssvenska höra också österbottnisk dialekt. Av modern ärvde Bergroth därtill sitt musikintresse och sitt musiköra som spelade en stor roll och var till nytta och nöje i framtiden då han blev forskare i uttal och uttalsfrågor. Under sin studietid vid Kejserliga Alexanders Universitetet i Finland i Helsingfors studerade Bergroth svenska och svensk litteratur, romersk litteratur, estetik och nyare litteratur, grekisk litteratur och botanik. Bergroth arbetade som dialektforskare, amanuens vid biblioteket och lektor vid Helsingfors universitet (f.o.m. 1919 har universitetet hetat Helsingfors universitet, Helsingfors universitet 2020) samt fungerade som suppleant i Svenska folkskolans vänners direktion, ledamot av styrelsen för Svenska litteratursällskapet i Finland och ledamot och senare vice ordförande för Svenska teaterns styrelse. Bergroths förnämsta egna verk är hans artikelserie publicerad i Svenska folkskolans vänners kalender 1910–1913 och boken *Finlandssvenska* (1917). Bergroth är vidare mycket känd för sin kamp för finlandssvenskan och dess ställning som en del av det svenska riksspråket. (Reuter 2007.)

Följande kapitel behandlar om rättstavningssträvanden i Finland under 1800-talets slut.

3 Rättstavningssträvanden på 1800-talets slut i Finland

I detta kapitel redogör jag närmare för rättstavningssträvandena under 1800-talets slut. Jag fokuserar på strävanden som gäller svenska språket i Finland.

Diskussionen och debatten kring rättstavningen och skriftspråket i Finland började egentligen redan vid Borgå lantdag 1809 och fortsatte under storfurstendörets tid. Under flera hundra år hade Finland varit en del av Sverige tills det förlorades till Ryssland under Finska kriget 1809. Efter förbättringar och ändringar bestämda under den andra lantdagen 1863 började Finland som autonomt storfurstendöme påminna om en egen nation. En viktig förbättring var skolreformen som genomfördes 1866. Genom den inrättades folkskolor också på landsbygden och undervisning började ges på barnens modersmål. (Tandefelt 2019: 13.)

Skolreformen hade vissa negativa konsekvenser för svenskan då svenskans språkliga ställning försvagades samtidigt som finskans ställning förstärktes. Svenskans språkliga dominans hade också tre år tidigare minskat då 1863 ett språkreskript utfärdats av kejsar Alexander II. Från och med språkreskriptet skulle tjänstemän behärska och kunna betjäna på båda språken, svenska och finska. Efter utfärdandet av reskriptet var det också obligatoriskt med myndighetstexter på båda språken, vilket innebar att allt fler texter började skrivas på finska och sedan översättas till svenska. Före reskriptet hade översättningsriktningen varit den motsatta. (Tandefelt 2019: 14.)

Ett stort nordiskt rättstavningsmöte ordnades 1869 i Stockholm för att främja skandinaviskt samarbete kring ortografi (Mustelin 2004: 13). Jag inleder med att presentera detta möte närmare i avsnitt 3.1. Efter det, i avsnitt 3.2, presenterar jag följderna av mötet, arbetet kring rättstavning och rättskrivning samt olika reformer och föreningar i Finland. I avsnitt 3.3. presenterar jag det andra allmänna rättstavningsmötet som ägde rum i Stockholm 1892.

3.1 Nordiska rättstavningsmötet 1869

I detta avsnitt presenteras det nordiska rättstavningsmötet 1869 närmare. Debatten och själva rättstavningssträvandena inom svenskan får sin början på detta möte som ägde rum i Stockholm år 1869. Mötet var inte det första tillfället där rättstavning diskuterades men ett av de första som ledde till åtgärder och beslut. Det var inte heller bara i Sverige och Finland som rättstavning och ortografi diskuterades och debatterades utan behovet fanns överallt i Norden. Redan på 1840-talet hade statsrevisorn L.K. Daa föreslagit att språkligt bildade skandinaver skulle samlas för att diskutera en likartad rättstavning för de nordiska språken (Hazelius 1871: 2). På rättstavningsmötet prioriterades och framhölls skandinaviskt samarbete inom ortografins område. Behovet av en reform av den svenska rättstavningen togs också upp under mötet. (Mustelin 2004: 13.)

Efter mötet skrevs ett flertal arbeten och verk om de ändringar, närmare bestämt *övergångsförslag*, som slogs fast under mötet. Till exempel Hazelius, mötets svenskspråkiga sekreterare, underströk i sitt efter mötet publicerade verk *Om svensk rättstafning 2. Redogörelse för nordiska rättstafningsmötets förslag till ändringar i det svenska stafningssättet jämte berättelse om mötet* (1871) förhållandet mellan rättstavning och uttal. Hazelius betonade att orden ska skrivas så nära som möjligt uttalet. (Mustelin 2004: 14.) Vid sidan av denna fonetiska inriktning förespråkade vissa instanser, författare och skrivare en etymologisk, d.v.s. mer språkhistoriskt inriktad, princip. Medan förespråkarna för den fonetiska stavningen, så som Hazelius, strävade efter att skriften skall motsvara uttalet så mycket som möjligt satte de som stödde den etymologiska principen värde på härledning, samhörighet och språkhistoria. Till exempel aktörerna inom Svenska Akademin följde den sistnämnda principen. (Thylin-Klaus 2019a: 327.)

Övergångsförslagen som diskuterades under det första nordiska rättstavningsmötet handlade främst om enskilda bokstäver. Meningen med övergångsförslagen var inte att slå fast några bestämda regler utan snarare skapa anvisningar och regelverk för ett mer sammanhängande skrivsätt. Övergångsförslagen presenteras i tabell 2 enligt Hazelius verk *Om svensk rättstafning. 2. Redogörelse för nordiska rättstafningsmötets förslag till ändringar i det svenska stafningssättet jämte berättelse om mötet* (Hazelius 1871: 219–

221). Punkterna 12–15 ingår inte till själva övergångsförslagen eftersom de inte genast kunde tillämpas (Mustelin 2004: 14).

Tabell 2 Övergångsförslag – Det nordiska rättstavningsmötet (Hazelius 1871: 219–221 via Mustelin 2004: 14)

Övergångsförslag	1	Bruket af e såsom tecken för ä-ljudet inskränkes, i synnerhet där e har hvarken fonetisk eller etymologisk grund. Snarast bör e utbytas emot ä vid återgifvandet af ä-ljudet i ljudförbindelse jä.
	2	Bruket af o såsom tecken för å-ljudet inskränkes, i synnerhet där o har hvarken fonetisk eller etymologisk grund.
	3	w såsom tecken för v-ljudet utbytes mot v.
	4	q såsom tecken för k-ljudet utbytes emot k.
	5	th såsom tecken för t-ljudet utbytes emot t.
	6	β såsom tecken för s-ljudet utbytes emot s.
	7	Fördubbling af medljudstecken afskaffas framför en tillkommen böjningsändelse, som börjar med d eller t.
	8	ck bör anses såsom förkortningstecken för två sammanskrifna k, hvarföre, om stafvelsedelning sker, aldrig c skrives på den ena raden och k på den andra.
	9	Oriktig sammanskrifning af ord undvikes.
	10	Främmande ord, som kunna anses fullt upptagna i modersmålet, skrivas på inhemskt vis.
	11	Den så kallade gotiska bokstafsformen utbytes emot de latinska.
Andra förslag	12	f såsom tecken för v-ljudet utbytes emot v.
	13	fv såsom tecken för v-ljudet utbytes emot v.
	14	x såsom tecken för ljudförbindelsen ks utbytes emot ks.
	15	Fördubbling af medljustecken i slutet af de ofta förekommande oböjliga order at, ok, til, up afskaffas.

Det andra allmänna rättstavningsmötet ägde rum i Stockholm 1892. Mötet presenteras kort i avsnittet 3.3 nedan. I nästa avsnitt presenterar jag påföljderna av det första rättstavningsmötet. Jag fokuserar på påföljderna för svenskan i Finland samt finländska aktörer.

3.2 Diskussion och debatt efter 1869 års möte

Diskussionen kring rättstavningssträvandena samt rättstavningsreformen och 1869 års möte blev inte lika livlig och hetsig i Finland som i Sverige. Dock publicerades en artikel med rubriken *Till frågan om en förenklad rättskrifning* i *Helsingfors Dagblad* redan våren 1869, ett par månader innan det nordiska rättstavningsmötet ägde rum i Stockholm. Artikeln handlade om förslaget att skapa en moderniserad och mer samnordisk ortografi. Ämnet hade tidigare behandlats både i det köpenhamnska *Fædrelandet* och det stockholmska *Aftonbladet* men huvudvikten i artikeln i *Helsingfors Dagblad* låg på att dryfta hur det svenska språkets rättskrivning var aktuell också i Finland samt att argumentera för att svenskan i Finland måste följa utvecklingen i Sverige. (Mustelin 2004: 16.)

I artikeln i *Helsingfors Dagblad* hänvisades det till den redan 1868 publicerade uppsatsen *Om svensk språkkunskap. Särdeles med afseende på Finland* av Freudenthal. Uppsatsen hade publicerats i *Album utgifvet af Nyländingar IV*. I sin uppsats påpekade Freudenthal tydligt det ofrånkomliga behovet av en stavningsreform och ett förenhetligande av rättstavningsreglerna. Enligt Freudenthal var situationen i fråga om rättstavning och rättskrivning så ohållbar att den kunde förväntas bli ännu sämre om inga åtgärder vidtogs. (Mustelin 2004: 17–18.) Freudenthal lyfte även fram typiska drag för svenskan i Finland, så som växlingen mellan stark och svag verbböjning (t.ex. *sjunkte* i stället för *sjönk*) och mellan svaga maskuliner och svaga femininer (t.ex. *timma* i stället för *timme*) (Thylin-Klaus 2019b: 68–69).

På 1800-talets senare hälft var det vanligt att rättstavningssträvanden och rättstavningsreformer diskuterades i dagstidningar. Till exempel i september 1870 recenserade Freudenthal i *Helsingfors Dagblad* både Johan Erik Rydqvists verk *Ljudlagar och skriflagar* (1870) och Hazelius verk *Om svensk rättskrifning* (1868). Enligt Freudenthal gick Rydqvists ljud- och skrivlagar emot de nordiska övergångsförslagen medan Hazelius verk innehöll olägenheter och missuppfattningar. Freudenthal listade också ett antal ord vars uttal enligt Rydqvist inte skulle förändras men som Hazelius ville förändra i enlighet med den historisk-fonetiska riktningen. (Mustelin 2004: 18–19.) Freudenthal tog vidare ställning till den fonetiska grundsatsen hos Hazelius som enligt Freudenthal stred mot den första upplagan av Svenska Akademiens ordlista. Ordlistan hade redan spritts i stor

utsträckning och behovet av en mer ortografisk vägledning var därför aktuellt. (Mustelin 2004: 21.)

Svenska Akademiens ordlista blev snabbt ett viktigt rättesnöre också i Finland. Till exempel skrev Topelius i förordet till sitt verk *Boken om Vårt Land* (1875) att ortografin nästan utan undantag följer den första upplagan av ordlistan (Thylin-Klaus 2019: 255). Det som kan nämnas här är att den första upplagan av SAOL redigerades enligt historiskt-etymologiska rättstavningsprinciper av Rydqvist. (Mustelin 2004: 21.)

Diskussionen kring den finländska svenskan började på allvar i mitten av 1880-talet efter att bland annat Karl Lindströms tvådelade artikelserie *Studier på svensk språkbotten i Finland* utkommit i *Finsk Tidskrift* 1885. I sina artiklar hänvisade Lindström till Adolf Noreen och Eugène Schwartz, båda kända sverigesvenska språkforskare, och betonade att den bildade klassen i Sverige och Finland talar var sin varietet. Enligt Lindström fanns det utöver de tydliga olikheterna i uttalet också olikheter i ordböjning mellan svenskan i Finland och svenskan i Sverige. Den ohållbara situationen hade emellertid redan blivit bättre tack vare Freudenthals artikel 1868. 1888 publicerade Lindström även en tredje artikel med titeln *Huru bör undervisningen i modersmålet förhålla sig i den finländska svenskan?*. (Thylin-Klaus 2019b: 70–71.)

Ett av de första verken som skrevs enligt övergångsförslagen från det nordiska rättstavningsmötet i Finland var den akademiska avhandlingen *Öfversikt af den finsk-ugriska språkforskningens historia* (1872) av Otto Donner. Även om ortografin i avhandlingen följde övergångsförslagen var den så pass fonetisk att den inte kan tänkas ha haft någon större betydelse för nystavningen i Finland. (Mustelin 2004: 20.)

Behovet av rättskrivningsläror var stor i Finland under 1800-talet på grund av språkpolitiska skäl. Även om Finland var tvåspråkigt skrevs akademiska avhandlingar på svenska. Rättskrivningslärorna skrevs därför oftast med tanke på finska universitetsstudenter som hade svårigheter att skriva uppsatser på svenska. Freudenthal skrev t.ex. boken *Svensk rättskrifningslära, på grundvalen af nordiska rättstafnigsmötets öfvergångsförslag och med särskildt afseende på Finland* (1881) med tanke på finska teologistuderande. Eftersom Freudenthal tre år tidigare hade utnämnts till extraordinarie professor i svenska språket och litteraturen var universitetsstuderandenas skrivsvårigheter ett aktuellt tema för honom. (Mustelin 2004: 25.) Freudenthals rättskrivningslära och den freudenthalska stavningen följdes åtminstone i tidningen *Folkvännen*, som utöver att

tillämpa övergångsförslagen själv rekommenderade för sina läsare att följa den freudenthalska stavningen (Thylin-Klaus 2012, 166).

På 1800-talets slut instiftades ett antal föreningar med syfte att upprätthålla utgivningsverksamhet av svenska skrifter och svensk litteratur i Finland. En av dessa föreningar var Svenska Folkskolans Vänner (SFV) som grundades 1882 vid Nyländska avdelningens möte i Helsingfors. Bland annat Freudenthal deltog i grundandet av SFV som skedde av språkpolitiska skäl och på grund av den ökade finskheten (Svenska Folkskolans Vänner 2019a). Under 1800-talet arbetade SFV främst för grundandet av folkskolor. Föreningen verkar fortfarande aktivt med syftet att ”främja utbildning, kultur och fri bildning på svenska i Finland.” Föreningen utdelar även pris, stipendier och medaljer samt beviljar ett antal bidrag. (Svenska Folkskolans Vänner 2019b.) Utöver Freudenthal var också Bergroth verksam inom SFV. Han var suppleant i föreningens direktion 1895–1910 och publicerade en artikelserie med artiklarna Skriv ditt svenska modersmål riktigt! och ”Skriv” bytts ut mot ”Bruka” i Svenska folkskolans vänners kalender 1910–1913. (Landgrén 2009.)

Fem år efter stiftandet av Svenska Folkskolans vänner 1887 grundades Svenska rättstavningsällskapetets Helsingforsrets. Karl Lindströms uppsats *Rättskrifningsfrågan i Sverige* (1888) utkom året efter och det var han som med några andra svensklärare hade sammankallat rättstavningsmötet. (Mustelin 2004: 81.) Behovet av rättskrivning och reformer blev allt större och föreningen väckte intresse både hos akademiker och pedagoger samt både män och kvinnor (Mustelin 2004: 82–83). Som förening arbetade Svenska rättstavningsällskapetets Helsingforsrets aktivt för svenskans rättstavning. År 1893 blev föreningen inlemmad som en underavdelning i en större förening, Föreningen för svensk språkundervisning. (Mustelin 2004: 118.)

3.3 Rättstavningsmötet i Stockholm 1892

Jag går nu över till att presentera det andra allmänna rättstavningsmötet som Rättstavningsällskapet ordnade i Stockholm 17–18 augusti 1892. Detta möte sammankallades på Karl Lindströms och Helsingforsketsens initiativ. Frågorna som Helsingforsketsen föreslog som diskussionsämnen vid mötet gällde bland annat övergångsförslagen och deras

aktualitet och praktiskhet, ordningsföljden för de ortografiska reformerna, utländska lånord, stavningen av främmande person- och ortnamn samt förkortningar. (Mustelin 2004: 108–110.)

På det andra allmänna rättstavningsmötet diskuterades också det svenska skriftspråkets ställning i Finland. Bergroth påpekade i sitt föredrag att en stor del av den svenska tidningspressen i Finland hade antagit Freudenthals ortografi. 18 tidningar följde den freudenthalska ortografin medan endast sju tidningar skrev mer traditionellt. Topelius nämndes under mötet som en av de skönlitterära författare som följde det traditionella stavningssättet. Vad rättstavningsrådet beslöt på mötet visas i tabell 3. Parenteserna visar stavningarna som föll bort. (Mustelin 2004: 114.)

Tabell 3 Reformen initierade på rättstavningsmötet 1892 (Mustelin 2004: 114)

	Reform	Exempel
1	<i>dt</i> såsom tecken för <i>t</i> -ljud utbytes mot <i>t</i>	<i>bun(d)t, on(d)t, oakta(d)t, trodt (trott)</i>
2	<i>f, fv</i> och <i>hv</i> såsom tecken för <i>v</i> -ljud utbytas mot <i>v</i>	<i>grav (graf), halv (half); ha(f)va, slar(f)va; (h)varken, (h)vit</i>
3	<i>e</i> såsom tecken för <i>ä</i> -ljud utbytes framför <i>j</i> och <i>r</i> mot <i>ä</i>	<i>präja (preja), fjäjd (fej); värk (verk), här-tig (hertig)</i>
4	<i>e, g, i, gj, hj</i> och <i>lj</i> såsom tecken för <i>j</i> -ljud utbytas mot <i>j</i>	<i>linjal (lineal); jäspa (gäspa), svalj (svalg), varj (varg); linjera (liniera); (g)juta, (g)jorde; (h)jälp, i(h)jäl; (l)juda, (l)jus</i>

Utöver reformerna som visas i tabellen konstaterades också att speciellt tidningsmän och förläggare skulle beakta rättstavningen (Mustelin 2004: 114).

I nästa kapitel presenterar jag Zacharias Topelius närmare. Topelius är ett konkret exempel på personer som tillämpade rekommendationer och normer från rättstavningsauktoriteter i sitt skrivande samt förändrade sina verk enligt dem.

4 Zacharias Topelius

I detta kapitel presenterar jag Zacharias Topelius, vars rättstavning utgör föremålet för min undersökning. I avsnitt 4.1 presenterar jag Topelius liv, i avsnitt 4.2 Topelius som författare och i avsnitt 4.3 forskning om Topelius. I avsnitt 4.4 diskuterar jag Topelius språk och speciellt hans ortografi. Kapitlet bygger på min kandidatavhandling *1800-talets stavningsreformer och skrivnormer i Zacharias Topelius verk* (Hurme 2019).

4.1 Topelius liv

Zacharias Topelius föddes den 14 januari 1818 på Kuddnäs gård i Nykarleby. Hans föräldrar var provinsialläkaren Zacharias Topelius och Catharina Sofia Topelius, f. Calamnius. Topelius familj var stor och förmögen och tillhörde en släkt av borgare. Topelius far, Zacharias Toppelius, senare kallad Zacharias Topelius d.ä., var son till kyrkomålaren Michael Toppelius och Maria Magdalena Ocklawitz. Familjen kom från Uleåborg. Det var Zacharias Topelius d.ä. som började stava efternamnet med bara ett *p*. Zacharias Topelius mor, Catharina Sofia, senare kallad endast Sofia, var dotter till handelsmannen Samuel Calamnius och Anna Sofia Backman. Familjen bodde i Nykarleby. (Zacharias Topelius Skrifter 2018.)

Den utbildade och förmögna familjen och släkten spelade en stor roll för Topelius liv och gärningar och präglade honom livet ut. Lånebiblioteket som Topelius tre fastrar drev var viktigt för Topelius under hans ungdomstid och tack vare det hade han tillgång till romaner och andra böcker. Topelius skapade även sitt eget bibliotek, *Lilla Bibliotheket*, som bestod av hans egna handskrivna böcker. Topelius farbrors son, kusinen Frans, blev Topelius första informator och kusinerna från moderns sida var Topelius närmaste barn- och ungdomsvänner. (Zacharias Topelius Skrifter 2018.)

Topelius dopnamn var Zacharias men han använde själv förkortningen Z. eller Zachris, också i offentliga sammanhang. Om Topelius används också det förfinska namnet Sakari. (Klinge 1997)

Topelius gick i trivialskolan i Uleåborg och flyttade därefter till Helsingfors till familjen Runeberg. Johan Ludvig Runeberg upprätthöll ett så kallat studentbageri där studenter förbereddes för studentexamen i stället för att gå på gymnasiet. Topelius avlade studentexamen 1833 vid 15 års ålder och skrev in sig vid Österbottniska avdelningen vid Kejsarliga Alexanders Universitetet i Finland (i dag Helsingfors universitet). Den Österbottniska avdelningen och dess nationsfester, tal, uppläsningar och kamratskap spelade en stor roll för Topelius och där väcktes Topelius fosterländska tankar och känslor till liv. Topelius blev filosofie kandidat i maj 1840 och magister i juli samma år. (Zacharias Topelius Skrifter 2018.)

Sin karriär som diktare började Topelius 1838 då han debuterade i *Helsingfors Morgonblad* med dikten Den stolta Rosen. Karriären som tidningsredaktör inledde Topelius i sin tur 1841 då han anställdes vid *Helsingfors Tidningar*. Topelius var även huvudredaktör för denna finlandssvenska tidning mellan 1841–60. Skönlitterära tidningsbidrag började Topelius publicera i *Åbo Underrättelser* 1866. Han arbetade också som lärare och undervisade i historia och svenska vid Helsingfors privatlyceum mellan 1846–1850. År 1872 valdes Topelius till prorektor för Kejsarliga Alexanders Universitetet i Finland och 1875 till rektor. (Zacharias Topelius Skrifter 2018.)

Topelius arbete inom litteratur, journalistik och historieforskning samt hans verksamhet inom olika föreningar uppskattades högt och han fick flera hedersutmärkelser. År 1875 utnämndes Topelius till stadsråd, 1887 blev han hedersmedlem i Västfinska nationen och 1890 promoverades han till jubelmagister. Jubeldoktor blev Topelius 1897. (Zacharias Topelius Skrifter 2018.)

Topelius reste mycket både i Finland och utomlands. 1856 reste han första gången till kontinenten. Under resan skrev han resebreven *Söderom Östersjön* och följetongen *Vernas rosor*. När Topelius 1862 besökte Sverige och England skrev han under resan till England resebreven *London-bref*. År 1874 reste Topelius till S:t Petersburg som representant för Kejsarliga Alexanders Universitetet i Finland. (Zacharias Topelius Skrifter 2018.)

Topelius förlovade sig med Emelie Lindqvist år 1842 och gifte sig med henne den 30 december 1845. Paret fick sammanlagt åtta barn, fem döttrar och tre söner. Två av barnen föddes döda och två andra dog som barn. Vid 75 års ålder, 1893, insjuknade Topelius i en allvarlig magkatarr varefter han ett år senare drabbades av ett lätt slaganfall.

Topelius fick fira sin 80-årsdag den 14 januari 1898 innan han avled den 12 mars 1898. Han är begravd på Helsingfors gamla begravningsplats. (Zacharias Topelius Skrifter 2018.)

I nästa avsnitt presenterar jag Topelius som författare. Syftet med presentationen är att ge en översikt över Topelius skriftlig produktion.

4.2 Topelius som författare

Topelius var Finlands mest produktiva publicist och författare på 1800-talet. Han var pionjär i Finland inom såväl journalistik, dramatik, barnlitteratur som historiska romaner. Det mest kända verket av Topelius är utan tvekan *Boken om Vårt Land* (1875), som är ett av Finlands mest tryckta och lästa verk, genast efter Bibeln och Katekesen. På svenska och finska finns det över 2 500 000 tryckta upplagor av boken (Tiitta 2005: 18).

Förutom de olika uppdragen som akademiker och publicist var Topelius också en aktiv skribent. Som författare kan Topelius karaktäriseras som en multitalang. Han skrev både för barn och vuxna och inom flera olika texttyper under nästan hela sitt liv. Hans första verk publicerades 1845 då *Finland framställt i teckningar* gavs ut. Den sista publikationen under Topelius livstid var den tredje cykeln av verket *Vinterqvällar* från 1897. Verket *Blad ur min tänkebok* publicerades ett par månader efter Topelius död 1898. Topelius skrev poesi (t.ex. diktsamlingen *Ljungblommor* I-III, 1845–54), prosa (t.ex. *Hertiginnan af Finland*, 1850), dramatik (t.ex. pjäsen *Regina von Emmeritz*, 1852), barnlitteratur (t.ex. *Sagor*, 1874), tidningsskrifter, historiska och geografiska skrifter (t.ex. *Finland framställt i teckningar*, häftesvis 1845–52), religiösa skrifter (t.ex. *Evangelium för barnen. Korta förklaringar öfver årets evangelietexter*, 1893) samt brev och dagböcker (t.ex. *Fästmansbrev i urval*, 1848). Han medverkade därtill i psalmbokskommittén som psalmförfattare för den evangelisk-lutherska kyrkan i Finland mellan 1868–1886. (Zacharias Topelius Skrifter 2018.)

Fältskärens berättelser, som utgör det empiriska materialet i min avhandling, publicerades först som följetong i *Helsingfors Tidningar* under 15 år mellan 1851–1866, d.v.s. under den tid då Topelius fungerade som tidningens huvudredaktör. Som bok publicerades berättelserna i delar. Första cykeln publicerades först 1853 i Helsingfors och följande

år i reviderad form i Stockholm. Cyklerna 2–5 utkom i Stockholm 1856, 1858, 1864 och 1867. (Projekt Runeberg 2019.) *Fältskärns berättelser* presenteras närmare i kapitel 5.

4.3 Forskning om Topelius

Topelius har varit ett populärt föremål för forskning inom både litteratur- och personhistoria i över hundra år. Den första biografiska studien (*En biografisk studie*) skrevs av Eliel Vest och utkom år 1905, varefter det har publicerats ett flertal biografier om Topelius. Den senast publicerade biografien, det tvåspråkiga verket *Topelius elää – Topelius lever*, utgavs av Topeliussällskapet år 2005. Medan de första studierna av Topelius under den första delen av 1900-talet fokuserade främst på litterära aspekter har senare forskning lyft fram många andra perspektiv. Antologin *Författaren Topelius – med historien mot strömmen* utkom år 2019 och består av 18 artiklar om olika ämnen. Verket ingår i utgåvan *Zacharias Topelius Skrifter* utgiven av SLS. En förnyad, tvåspråkig edition av *Boken om Vårt Land* publicerades 2019 av Finska Litteratursällskapet (Topelius 2019).

Topelius språk, ortografi och speciellt stavning har undersökts mycket på grund av både de stora upplagorna av hans verk och den språkpolitiska tidsperioden då han skrev sina verk. Speciellt *Boken om Vårt Land* har studerats ihärdigt från och med 1800-talets slut och fått både beröm och kritik. Innehållsmässigt har verket varit omtyckt på grund av sin nationalistiska syn på Finland, d.v.s. tanken om ”ett land, ett folk”. Topelius underströk att folket förenas av det gemensamma fosterlandet och historien och inte av språket. De som har kritiserat *Boken om Vårt Land* har fokuserat dels på innehållet, dels på stavningen. Topelius nationalistiska syn uppskattades inte av till exempel Freudenthal, som var av helt annan åsikt. Enligt Freudenthal och svensketsrörelsen var det just språket som skiljer åt folket och nationaliteterna (Landgrén 2009). Stavningen i *Boken om Vårt Land* blev också kritiserad för att den skilde sig från SAOL även om Topelius skrev att han hade följt ordlistan. (Thylin-Klaus 2019a: 326.)

Zacharias Topelius Skrifter är en historisk-kritisk utgåva av Topelius. Det speciella med utgåvan är att den ger en möjlighet att se också Topelius skriv- och arbetsprocess. Det finns därtill inledningar skrivna om Topelius olika verk så att läsaren lätt kan placera dem i sitt historiska och litterära sammanhang. Utgåvan är tillgänglig för alla på internet

(www.topelius.fi). Den digitala utgåvan innehåller också dikter och tidningstexter som inte finns publicerade någon annanstans. (Zacharias Topelius Skrifter 2018.)

Det finns också ett sällskap som värnar om minnet efter Topelius. År 1998 grundade Topeliussällskapet vårdar och upprätthåller Topelius minne och andliga arv. Sällskapets syfte är att berika finländarnas bild och uppfattning om kulturen i Finland, själva landet, internationella samband samt att öka intresset för läsning. (Topeliussällskapet 2019.)

I nästa avsnitt presenteras Topelius språk närmare. I avsnittet ges också en översikt över Topelius inställning till stavning med hjälp av exempel ur hans verk och korrespondens.

4.4 Topelius språk

Topelius skrev under sina verksamma år ett stort antal texter och verk inom olika genrer. Trots det höll han konsekvent sitt skrivsätt, som är mycket beskrivande och stilistiskt högklassigt oberoende av genre. Exempel 1 är hämtat från ett brev skrivet av Topelius (8/7 1870). Brevet, som är adresserat till ett förlag och speciellt förläggaren G.W. Edlund, visar Topelius skrivsätt. Brevet ingår i den digitala utgåvan vid SLS.

(1) Jag tackar för vänliga skrifvelsen af den 1 dennes, jemte korrektur, hvilket jag återsände med omgående i onsdags. Det skulle roa mig att vid tillfälle få veta hvad ett sådant ark kostar i korsband från Hfors, ty här debiteras mera. [...]

Må väl!

Vänligt, aktningsfullt

Z. Topelius.

Som man kan se av brevet använder Topelius uttryck som visar respekt och artighet, t.ex. *jag tackar*, *vänliga skrifvelsen*, *vänligt* och *aktningsfullt*.

Exempel 2 är från novellen *Det Hemlighetsfulla Slädpartiet* (1842) och i det finns det liknande ord och uttryck som i brevet i exempel 1. Exempel 2 visar samtidigt det stiliga samt beskrivande skrivsättet hos Topelius.

(2) Man säger att vår tid saknar romantiska situationer, att den i allmänhet lider af en stor brist på äfventyr. Hvilken dårskap! Hvilken fattigdom på fantasie! Hvem vågar påstå att våra dagar i stället för vandrande riddare blott hafva att framvisa vandrande gesäller, att courtoisien är glömd och den romantiska kärleken en saga, som med löje omtalas? Skåda blott dessa dagens eleganta riddare, med och utan fjun på haka och läppar, hvilkas hela lefnadsmål är att vandra – d. v. s. åka – från bal till bal, från Soirée till Soirée och försvara – hm, jag menar beundra – oskulden i alla dess modifikationer.

Typiskt för Topelius språk och texter är användningen av lånord som mestadels är hämtade från franska. Till exempel ordet *courtoisien* i exempel 2 betyder 'artighet' eller 'ridderlighet' på svenska. Topelius tyckte mycket om Frankrike och den franska kulturen och kan beskrivas som en frankofil (Ranki 2005: 66). Det franska språkets inflytande märks tydligt i Topelius texter, vilket inte alls var ovanligt för 1800-talsförfattare. Franskan hade hög status och var kulturens och upplysningens språk (Grünbaum 2012: 1–2).

Ett annat typiskt drag för Topelius och hans tid var användningen av plurala verbformer (t.ex. *vorö, äro, föllo*) och dubbla konsonanter i vissa ord (t.ex. *värddt, sednast, exsisterar, vardt*). Exempelord är hämtade från novellerna *Det Hemlighetsfulla Slädpartiet* (1842) och *En Spökhistoria* (1850) samt *Fältskärens berättelser* (1851–1883). Plurala verbformer nämns fortfarande i SAOL 9 (1950) men inte längre i SAOL 10 (1973). Användning av dubbel konsonant i utrumformen av adjektiv, *-dt*, i stället för *-t* (t.ex. *värddt*), försvann kring 1950. I SAOL 8 (1923) ges fortfarande formen med *-dt* medan SAOL 9 inte alls nämner den. Utvecklingen av skrivformen *värddt* av verbet 'varda' följer samma mönster. (SAOLhist 2018.) Denna struktur diskuterades redan 1892 under det andra rättsskrivningsmötet. (Se tabell 3)

Även om Topelius verk och texter kritiserades höll han sig till sitt eget skrivsätt och stavning. Topelius stavning blev kritiserad och korrigerad även av förläggare. Topelius korrigerade oftast sina texter och sin stavning enligt förlagets önskemål men satt sig också upp emot vissa ändringsförslag. I den bevarade korrespondensen från Topelius till

förläggaren Edlund som presenterades i exempel 1 framför Topelius tydligt sin ovilja att ändra vissa särdrag eller avvikelser. Topelius ovilja framgår klart i exempel 3.

(3) Jag är villig att i 4:de uppl. observera befogade anmärkningar mot språk och ortografi, medan jag icke ämnar beakta åtskilliga andra, dels obefogade, dels omöjliga ändringsförslag. (Thylin-Klaus 2019a: 337)

Korrespondensen i exempel 3 handlar om den fjärde upplagan av *Boken om Vårt Land* och är daterat till 12/2 1883 (Thylin-Klaus 2019a: 337). Med omöjliga ändringsförslag avsåg Topelius sannolikt bland annat skillnader mellan svenskan i Finland och svenskan i Sverige, både i skrift- och talspråk. I förordet i den fjärde upplagan tar Topelius även upp den svåra situationen kring rättstavningen med att hänvisa till ”den nu rådande hjälplösa förvirringen i svenska språket rättstafning” och att det finns ”ingen annan utväg, än att underkasta sig en erkänd auktoritet” (Thylin-Klaus 2019c: 255).

Skillnader i uttal och stavning nämns också i exempel 4 som visar korrespondensen mellan Topelius och den stockholmska förläggaren Albert Bonnier. I brevet till Bonnier, som är daterat 7/2 1880, skiljer Topelius mellan finlandssvenska och rikssvenska och försvarar sitt skrivsätt med att svenska talas på ett annat sätt i Finland än i Sverige. (Thylin-Klaus 2019a: 339)

(4) Om ni svenskar skulle höra huru bredt den finska tungan uttalar ä-ljudet, skulle ni minsann akta er att så onödigt använda det vid kort ljudfall i st. f. e.

I sin korrespondens med Bonnier i exempel 5 visar Topelius sin syn på stavning tydligt. I brevet, som är daterat till 31/1 1880, beskriver och förklarar Topelius sina val kring stavningen i verket *Vintergvällar* (1880) (Thylin-Klaus 2019c: 257). I ett av sina brev till Bonnier skrev Topelius även att ”en allmän norm är bättre än anarki” och att SAOL var inte ännu mogen (Thylin-Klaus 2019a: 338).

(5) Jag skrifver således icke *fogel* på det haltlösa skäl att man för några hundra år sedan skref *fugl*, utan jag skrifver *fågel* på den goda grund att å-ljudet är långt. Och jag skall gerna skriva *såfva* och *låfva* af samma skäl – ja t. o. m. *skriva, hava, stava!* – blott jag får någon med mig. Sak samma med ä-ljuden. Porslin? Mycket gerna: detta beror på huru språket förmått smälta ett utländskt ord. *Filosofi* har jag skrifvit i 30 år. För öfrigt torde jag i all ödmjukhet få erinra blifvande kritici, att min stafning i allt väsentligt öfverensstämmer med Sveriges *store* författare, och om desse lida af inkonseqvenser, hvilket är obestridligt, så hafva dessa legaliserats af en aktningvärd häfd, medan de nya, fullt lika talrika inkonseqvenserna sakna allt annat berättigande, än en doktrinär teori, som icke *kan* genomföras. Alltså: om min vän Bonnier låter sin sättare korrigerer mig, så blifver detta ett ganska onödigt besvär för oss båda, ty jag korrigerar honom tillbaka.

I brevet till Bonnier, daterat 17/9 1890, som presenteras i exempel 6, tycks Topelius även kritisera de gällande stavningsprinciperna och reglerna. Även i detta brev tar han ställning till att svenskan talas på ett annat sätt i Finland än i Sverige och nämner att ”all regel är bättre än anarki”. (Thylin-Klaus 2019c: 261.)

(6) Mina båda svenska läseböcker [Naturens Bok och Boken om Vårt Land] omstafvas för nya upplagor sedan vår skolstyrelse anbefallt, att alla läroböcker skola följa Sv. Akademiens 6:te ordlista. Jag delar visst ej i allo Akad:s nya staf-principer, jag anser dem tvärtom vara just inga principer alls, jag treskar att utplåna skilnaden mellan jagt och jakt, pligt och plikt, – jag önskar, när jag ser $\frac{7}{8}$ af rättelserna förvandla e till ä, att Akademien hörde vår finska tunga bräka fram detta ä. Men all regel är bättre än anarki, och särskildt har det synts mig otillständigt att här i Finland börja förbättra svenska språket efter vårt lomhörda öra. Alltså stafvar äfven jag akademiskt i läseböckerna, men ett förskräckeligen petigt arbete är det och långtifrån konsekvent.

Jämförelser av Topelius verk med SAOL och hans korrespondens har visat att Topelius i stort sett följde ordlistan men avvek från den medvetet på några punkter. Vissa avvikelser som förekommer i Topelius verk kan emellertid ses som rena misstag. (Thylin-Klaus 2019a: 334–336.) Exempel på misstag som förekommer i *Fältskärens berättelser* är t.ex. *midibland* i stället för *midtibland* och *Sverge* i stället för *Sverige*.

Tabell 4 ger en översikt av språkdrag som är typiska för Topelius och 1800-talet mer generellt. Tabellen är från Hurme (2019). De undersökta novellerna i Hurme (2019) är *Det Hemlighetsfulla Slädpartiet* (1842) och *En spökhistoria* (1850). Samma drag framkommer också i *Fältskärens berättelser*. Språkdragen i kategorierna 3–5 är indelade enligt följande: 3) *e* i stället för *ä*, också i talat språk, 4) *e* i stället för *ä*, inte i talat språk, 5) *ä* i skrivet men *e* i talat språk (Hurme 2019: 10).

Tabell 4 Språkdrag med exempel

Språkdrag	Noveller (Hurme 2019)	Exempel från <i>Fältskärens berättelser</i>
1. fv	<i>äfventyr, lifvet</i>	<i>lefverne</i>
2. <i>f</i> i stället för <i>v</i>	<i>af, graf</i>	<i>lefde</i>
3. <i>e</i> i stället för <i>ä</i>	<i>hjeltens, prest</i>	<i>nemligen</i>
4. <i>e</i> i stället för <i>ä</i>	<i>hjertan, verld</i>	<i>deruti</i>
5. <i>ä</i> i skrivet språk men <i>e</i> i talat	<i>säger, bättre</i>	<i>väl</i>
6. <i>hv-</i> i början	<i>hvad, hviskande</i>	<i>hvilka</i>
7. övriga	<i>inqvartera, exsisterar</i>	<i>fälskären, Sverges</i>

I nästa kapitel presenterar jag mitt material, verket *Fältskärens berättelser* och de använda metoderna. Jag visar även exempel på de excerperade orden.

5 Material och metod

I detta kapitel presenterar jag mitt material och mina analysmetoder närmare. Jag börjar med att presentera materialet generellt nedan. I avsnitt 5.1 presenterar jag själva verket *Fältskärens berättelser* närmare. I avsnitt 5.2 redogör jag kort för de använda metoderna och i avsnitt 5.3 ger jag konkreta exempel på de excerperade orden.

Materialet i avhandlingen består som framkommit tidigare av fem versioner av den första cykelns första berättelse i *Fältskärens berättelser*. Den första berättelsen heter *Könungens Ring*. De fem versionerna är följande:

- Fältskärens berättelser, Första cykeln, HT 1851, 1852 (Helsingfors Tidningar, följetong)
- Fältskärens berättelser, Första cykeln, grundtext 1853
- Fältskärens berättelser, Första cykeln, Stockholmsupplagan 1854
- Fältskärens berättelser, Första cykeln, femte upplagan 1872
- Fältskärens berättelser, Första cykeln, sjunde upplagan 1883

Alla versioner ingår i den digitala utgåvan *Zacharias Topelius Skrifter* vid SLS och kan läsas på nätet (<http://www.topelius.fi/>). Jag har medvetet avgränsat materialet till den första berättelsen på grund av den stora mängden ortografiska ändringar i *Fältskärens berättelser*. De två följande berättelserna inom den första cykeln, d.v.s. *Svärdet och Plogen* samt *Eld och Vatten* finns också tillgängliga i den digitala utgåvan vid SLS.

Studien är kvalitativ och tonvikten ligger på jämförelsen mellan text och reform, inte på hur ofta vissa former av givna ord förekommer. Därför kommer några närmare statistiska uppgifter rörande materialet inte att ges. Min undersökning utgör en jämförande analys av Topelius ortografi och dåtida stavningsreformer och skrivnormer.

5.1 Fältskärens berättelser

Fältskärens berättelser är ett av Topelius främsta verk och kanske hans ”mest kända och till konceptionen mest ambitiösa verk”. Verket behandlar Sveriges historia mellan 1631–1772 framställt ur ett finländskt perspektiv. Verket var omtyckt både i Finland och Sverige redan under Topelius livstid och sägs ha format historieuppfattningen hos flera generationer. *Fältskärens berättelser* har också påverkat uppkomsten av det finska nationalmedvetandet och utvecklingen av den historiska romanen i Finland. (Topelius 2018: XIX.)

Fältskärens berättelser utkom först som följetång i *Helsingfors Tidningar* och avsnitten i berättelserna publicerades under femton år mellan 1851–1866. I bokformat publicerades berättelserna först 1853. Flera upplagor och bearbetningar av *Fältskärens berättelser* har publicerats både under Topelius livstid och efter hans död, ofta i förkortad version. (Topelius 2018: XIX.) Versionerna som ingår i den digitala utgåvan vid SLS och som utgör mitt material har alla utkommit under Topelius livstid.

Verket *Fältskärens berättelser* karakteriserade Topelius själv som både fiktivt och historiskt (Topelius 2018: XX). Handlingen i verket är förlagd till två tider, 1631–1772 och 1800-talets början. Händelserna på 1600- och 1700-talen som återberättas på 1800-talet av fältskären Bäck för hans åhörare bildar verkets ramfiktio. Historien mellan 1631–1772 berättas ur den finska adelsfamiljen Bertelskölds perspektiv. (Topelius 2018: XXI.)

Utöver att *Fältskärens berättelser* utgör en historisk skildring innehåller de även kulturhistoriska beskrivningar. Topelius leder på vissa punkter helt medvetet in verkets handling på sidospår för att kunna beskriva kulturhistoriska inslag, t.ex. mat- och konsumtionsvanor, interiörer, klädnad, kommunikation, sjöfart och handel. Vissa kulturhistoriska inslag har Topelius tagit med i verket på grund av eget intresse, t.ex. botanik, naturhistoria och tobak. (Topelius 2018: XXXIX.)

Fältskärens berättelser är indelat i fem cykler. Varje cykel innehåller tre berättelser som tillsammans bildar en sammanhängande helhet. De enskilda berättelserna är vidare indelade i kapitel. Kapitlen varierar till antalet mellan 7 och 38. Sammanlagt består verket av 15 berättelser. Ramfiktionen berättas mellan de numrerade berättelserna. I

bokformat består *Fältskärens berättelser* av fyra band (utgåva från 2018). Uppställningen av cykler, berättelser, kapitel och band sammanfattas i tabell 5.

Tabell 5 Fältskärens berättelser

Cykel	Berättelse	Kapitel	Band
Första cykeln	Fältskärens första berättelse: Konungens Ring	7	band 1
	Fältskärens andra berättelse: Svärdet och Plogen	7	
	Fältskärens tredje berättelse: Eld och Vatten	16	
Andra cykeln	Fältskärens fjärde berättelse: Rebell mot sin lycka	10	band 2
	Fältskärens femte berättelse: Hexan	8	
	Fältskärens sjätte berättelse: Majaniemi slott	15	
Tredje cykeln	Fältskärens sjunde berättelse: De blå	9	band 2
	Fältskärens åttonde berättelse: Flyktingen	8	
	Fältskärens nionde berättelse: Skuggan af ett namn	10	
Fjerde [sic.] cykeln	Fältskärens tionde berättelse: Ödemarkernas vår	17	band 3
	Fältskärens elfte berättelse: Borgarekungen	37	
	Fältskärens tolfte berättelse: Prinsessan af Wasa	38	
Femte cykeln	Fältskärens trettonde berättelse: Fritänkaren	24	band 4
	Fältskärens fjortonde berättelse: Aftonstormar	32	
	Fältskärens femtonde berättelse: Morgonljusning	24	

Den första berättelsen, *Konungens Ring*, som är mitt primära material, består utöver företalet av sju kapitel (*Slaget vid Breitenfeld*, *Fröken Regina*, *Fröken Reginas ed*, *Judith och Holofernes*, *Finnarne vid Lech*, *Nya äfventyr* och *Nürnberg och Lützen*) och omfattar sammanlagt 74 sidor i bokformat.

5.2 Metod

Ur *Konungens Ring* har jag excerperat alla ord som skiljer sig ortografiskt från varandra åtminstone i två versioner. Skillnaderna kan utöver att vara rent ortografiska också vara substantiella (t.ex. *den* – *det*) eller bero på sättnings- eller tryckfel i endera texten som

jämförs. Jag utelämnar substantiella skillnader och sättnings- och tryckfel som sådana från min analys. Benämningarna är hämtade från utgåvan *Zacharias Topelius Skrifter*.

Jag har indelat de excerperade orden i följande kategorier: 6.1 Förenkling av stavning, 6.2 Gemener och versaler och 6.3 Övriga ändringar. Kategorierna presenteras närmare i analysdelen i kapitel 6. Utöver den ovannämnda kategoriseringen jämför jag som framgått tidigare skillnaderna i ortografi och stavningssätt mellan textversionerna med Dalins ordbok (1850–1853), Svenska Akademiens ordlista över svenska språket (utgåvorna 1 och 6, 1874 och 1889) och övergångsförslag från det första nordiska rättstavningssamfundets möte (1869). Dalins ordbok och SAOL kan användas samtidigt i databasen SAOL-hist (www.saolhist.se). I bilaga 2 visas en skärmbild av en exempelsökning i databasen.

5.3 Exempel på excerperade ord

Exempel på de ord jag har excerperat presenteras i tabell 6. Skillnaderna är markerade med fetstil.

Tabell 6 Excerperade ord

Fältskärens berättelser, Första cykeln					
1851, 1852	1853	1854	1872	1883	Skillnad
<i>äger</i>	<i>äger</i>	<i>äger</i>	<i>eger</i>	<i>eger</i>	<i>ä</i> → <i>e</i>
<i>sednare</i>	<i>sednare</i>	<i>sednare</i>	<i>sednare</i>	<i>senare</i>	<i>dn</i> → <i>nn</i>
<i>utanföre</i>	<i>utanföre</i>	<i>utanföre</i>	<i>utanföre</i>	<i>utanför</i>	bortfall av <i>e</i>
<i>Ring</i>	<i>Ring</i>	<i>Ring</i>	<i>ring</i>	<i>ring</i>	<i>R</i> → <i>r</i>
<i>hejdas</i>	<i>hejdas</i>	<i>hejdas</i>	<i>hejda</i>	<i>hejda</i>	grammatisk skillnad
<i>skämtande</i>	<i>skämande</i>	<i>skämtande</i>	<i>skämtande</i>	<i>skämtande</i>	sättnings-/tryckfel

Det näst följande kapitlet presenterar min analys. Kapitlet är indelat enligt de ovannämnda kategorierna. Jag sammanfattar därefter mina resultat i kapitel 7.

6 Analys

Jag börjar min analys med att visa några allmänna tendenser i materialet, varefter jag fortsätter med en analys av varje kategori för sig. Kapitlet är som framgått indelat på följande sätt: 6.1 Förenkling av stavning, 6.2 Gemener och versaler och 6.3 Övriga ändringar.

Mitt material omfattar olika varianter av 930 ord, totalt 4650 belägg, som skiljer sig ortografiskt från motsvarande ord i en annan version eller andra versioner av *Fältskärens berättelser*. Bland beläggen på de totalt 930 orden finns också varianter av 76 ord med substantiella skillnader och varianter av 63 ord som skiljer sig på grund av sättnings- eller tryckfel. Jag kommer som framgått ovan inte att analysera närmare de ord som skiljer sig substantiellt eller på grund av sättnings- eller tryckfel.

Tabell 7, 8 och 9 visar hur varianterna av ett och samma ord kan skilja sig från varandra ortografiskt, substantiellt eller på grund av sättnings- eller tryckfel i materialet. Ett och samma ord kan ha skrivits på flera olika sätt även inom en och samma version. Skillnaderna är markerade med fetstil.

Tabell 7 Olika stavningssätt vid ordet *fältskär*

1851, 1852	1853	1854	1872	1883	Skillnad
<i>fälskären</i>	<i>fältskären</i>	<i>fältskärn</i>	<i>fältskärn</i>	<i>fältskärn</i>	sättnings-/tryckfel, bortfall av <i>e</i>
<i>Fältskärn</i>	<i>Fältskärn</i>	<i>Fältskärn</i>	<i>Fältskärn</i>	<i>Fältskärn</i>	sättnings-/tryckfel
<i>fälskären</i>	<i>fältskären</i>	<i>fältskären</i>	<i>fältskärn</i>	<i>fältskärn</i>	sättnings-/tryckfel, bortfall av <i>e</i>
<i>Fältskärn</i>	<i>Fältskärn</i>	<i>Fältskärn</i>	<i>Fältskärn</i>	<i>Fältskärn</i>	sättnings-/tryckfel
<i>Fältskärens</i>	<i>Fältskärens</i>	<i>Fältskärens</i>	<i>Fältskärens</i>	<i>Fältskärens</i>	sättnings-/tryckfel

Ordet *fältskär* har två varianter av bestämd form i materialet, *fältskären* och *fältskärn* samt de felaktiga skrivsätten *fälskären* och *fälskärn*. Som framgår av tabell 7 har ordet skrivits på flera olika sätt också inom en och samma version. Exempelvis i den första bokupplagan från 1853 finns både formerna *fältskären* och *fältskärn* medan versionen från 1851–1852 uppvisar de felaktiga skrivsätten *fälskären* och *fälskärn*. Både Dalins

ordbok samt SAOL 1 och SAOL 6 ger enbart den obestämda formen *fältskär* och pluralisändelsen *-er*.

Tabell 8 Olika stavningssätt vid ordet *genmäla*

1851, 1852	1853	1854	1872	1883	Skillnad
<i>genmälte</i>	<i>gemälte</i>	<i>genmälte</i>	<i>genmälte</i>	<i>genmälde</i>	sättnings-/tryckfel, $t \rightarrow d$
<i>gemälte</i>	<i>genmälte</i>	<i>genmälte</i>	<i>genmälte</i>	<i>genmälde</i>	sättnings-/tryckfel, $t \rightarrow d$
<i>genmälde</i>	<i>genmälte</i>	<i>genmälte</i>	<i>genmälte</i>	<i>genmälde</i>	$d \rightarrow t, t \rightarrow d$
<i>genmälde</i>	<i>genmälde</i>	<i>genmälte</i>	<i>genmälde</i>	<i>genmälde</i>	$d \rightarrow t, t \rightarrow d$
<i>genmälte</i>	<i>genmälte</i>	<i>genmälte</i>	<i>genmälte</i>	<i>genmälde</i>	$t \rightarrow d$

Tabell 8 visar stavningssättet vid preteritumformen av verbet *genmäla*. Det varierar mellan formerna *genmälte*, *genmälde* och det felaktiga stavningssättet *gemälte*. Dalins ordbok ger endast preteritumformen med *t* (*genmälte*) medan SAOL 1 och SAOL 6 ger de två alternativa formerna *genmälte* och *genmälde*. SAOL 1 ger formen med *t* först (*-er*, *-te* o. *-de*, *-t*) medan formen med *d* kommer först i SAOL 6 (*-er*, *-de* o. *-te*, *-t*). Båda formerna är användbara fortfarande i dag men formen med *d* (*genmälde*) blev vanligare under början av 1900-talet (SAOL 7 och SAOL 8). Detta kan ses även i *Fältskärens berättelser*. I de första fyra versionerna används främst formen med *t* medan endast formen med *d* används i versionen från 1883.

Tabell 9 Olika stavningssätt vid ordet *regemente*

1851, 1852	1853	1854	1872	1883	Skillnad
<i>regementer</i>	<i>regementer</i>	<i>regementer</i>	<i>regementer</i>	<i>regementen</i>	$r \rightarrow n$
<i>(fot)regementer</i>	<i>(fot)regementer</i>	<i>(fot)regementer</i>	<i>(fot)regementen</i>	<i>(fot) regementen</i>	$r \rightarrow n$
<i>regementer</i>	<i>regementer</i>	<i>regementer</i>	<i>regementen</i>	<i>regementer</i>	$r \rightarrow n, n \rightarrow r$

Stavningen av pluralisformen av ordet *regemente*, som presenteras i tabell 9, varierar mellan formerna *regementer* och *regementen*. Det i dag felaktiga stavningssättet med *-er*, d.v.s. böjning enligt tredje deklinationen, användes ända fram till slutet av 1800-talet, till

exempel i *Kungl. Krigsvetenskapsakademiens handlingar och tidskrift* från 1861, där formen *regementen* har betydelsen 'regementen' (Björnstjerna 1861: 263, 371, 458, 465, 467). I Dalins ordbok ges det följande uppgifter om ordets böjning: *n. 3. o. 4.*, d.v.s. ordet kan böjas med *-er* eller med *-n*. I SAOL 1 och SAOL 6 anges endast pluralisändelsen *-n*. Denna förändring avspeglas i *Fältskärns berättelser* där formen med *-n* används första gången i versionen från 1872.

Efter denna översikt fortsätter jag nu till den närmare analysen. Jag inleder den med att diskutera förenkling av stavning (6.1) och behandlar efter det gemener och versaler (6.2) och övriga ändringar (6.3).

6.1 Förenkling av stavning

Mitt material innehåller ett stort antal belägg på förenkling av stavning, speciellt ändringar av enskilda bokstäver. Ändringarna gäller främst ändring av vokaler, som presenteras i avsnitt 6.1.1, men det finns också exempel på ändring av konsonanter, som presenteras i avsnitt 6.1.2. I materialet finns därtill belägg på ändringar från ett mer ålderdomligt stavningssätt till ett nyare och mer modernt sätt att skriva. Dessa ändringar följer övergångsförslagen från års 1869 rättstavningsmöte och presenteras i avsnitt 6.1.3. Ändringar av sammansättningar presenteras i avsnitt 6.1.4. Övriga anpassningar till förenkling av stavning presenteras i avsnitt 6.1.5.

6.1.1 Ändring av vokaler

Inom kategorin förenkling av stavning utgör beläggen på ändring av vokal den största gruppen. Exempel på vokalförändringar visas i tabell 10 nedan. Jag diskuterar orden och ändringarna i samma ordning som de visas i tabellen.

Variationen mellan slutvokalerna *a* och *e* beror oftast på genus och förekommer vid substantiv, adjektiv och pronomen (t.ex. *bönderna* – *bönderne*, *vuxne* – *vuxna*, *sjelfve* – *sjelfva*). Ändringarna går som framgår av tabell 10 i båda riktningarna ($a \rightarrow e$, $e \rightarrow a$). Vid pronomenet *dess*a använder Topelius både den neutrala *a*-formen och den maskulina formen med *e*, även om ordet som pronomenet styr är detsamma. Både Dalins ordbok och

SAOL 1 och SAOL 6 nämner bägge formerna, d.v.s. *dessa* och *desse*. Av ordet *bönderna* använder Topelius den neutrala *a*-formen i de fyra första versionerna även om såväl Dalins ordbok, SAOL 1 som SAOL 6 anger att ordet är maskulint. I SAOL 1 och SAOL 6 ges visserligen bara den obestämda pluralisformen *bönder*, men Dalins ordbok uppger den bestämda formen *bönderne*. Oavsett denna rekommendation i Dalins ordbok har Topelius använt formen *bönderna* i de fyra första versionerna.

Tabell 10 Ändring av vokaler

1851, 1852	1853	1854	1872	1883	Skillnad
<i>dessa</i>	<i>dessa</i>	<i>dessa</i>	<i>dessa</i>	<i>desse</i>	<i>a</i> → <i>e</i>
<i>bönderna</i>	<i>bönderna</i>	<i>bönderna</i>	<i>bönderna</i>	<i>bönderne</i>	<i>a</i> → <i>e</i>
<i>ryktbare</i>	<i>ryktbare</i>	<i>ryktbare</i>	<i>ryktbara</i>	<i>ryktbara</i>	<i>e</i> → <i>a</i>
<i>ägde</i>	<i>ägde</i>	<i>egde</i>	<i>egde</i>	<i>egde</i>	<i>ä</i> → <i>e</i>
<i>nankinsvest</i>	<i>nankinsvest</i>	<i>nankinsvest</i>	<i>nankinsväst</i>	<i>nankinsväst</i>	<i>e</i> → <i>ä</i>
<i>opp</i>	<i>opp</i>	<i>opp</i>	<i>upp</i>	<i>upp</i>	<i>o</i> → <i>u</i>
<i>Haartman</i>	<i>Haartman</i>	<i>Haartman</i>	<i>Hartman</i>	<i>Hartman</i>	<i>aa</i> → <i>a</i>

Ordet *ryktbar* visar hur Topelius också använder både den neutrala och den maskulina formen vid adjektiv. Användningen av den maskulina adjektivformen var som Reuter (2014: 93) påpekar ovanligare tidigare också i mellansvenskt talspråk och informellt skriftspråk och i Finland har den neutrala *a*-formen av adjektiv varit allena rådande i talspråket. Att Topelius använder den neutrala adjektivformen *ryktbara* i de två sista versionerna av *Fältskärens berättelser* avspeglar därmed sannolikt finländskt språkbruk.

Ändringen av ordet *äga* till *ega* följer rekommendationerna i SAOL 1 och 6. I Dalins ordbok är den mer rekommenderade formen *äga*, men formen *ega* ges också. Formen med *ä* används i de två första versionerna av *Fältskärens berättelser*. I SAOL 1 ges båda formerna, men *ega* rekommenderas. I SAOL 6 nämns formen *äga* bara vid uppslagsordet *ega* med texten ”Skrifvas äfven *Äga* o.s.v.”. Växlingen mellan *ä* och *e* kan här förklaras av fonetiska skäl. Svenskans *ä*-ljud, både det långa och korta, uttalas ofta med den mellanöppna främre orundade vokalen [ɛ] (t.ex. /ɛ:ga/) om ljudet inte står före /r/ eller en retroflex konsonant då ljudet uttalas som [æ] (halvöppen främre orundad vokal). (Riad 1997: 8.) Detta gäller också variationen mellan t.ex. *sporrsträck* – *sporrstreck* hos Topelius. Intressant vid variationen mellan *nankinsvest* – *nankinsväst* är att Dalins ordbok

och SAOL 6 endast anger stavning med *ä* (*väst*), medan SAOL 1 anger stavning bara med *e* (*vest*). Ändringen till stavning med *ä* hos Topelius följer inte här det fonetiska stavningssättet.

Diskussionen kring växlingen mellan *e* och *ä* var livlig under 1800-talet slut, och en inskränkning av bruket av *e* såsom tecken för *ä* eftersträvades (Mustelin 2004: 14). Topelius hade därtill en egen syn på variationen mellan *e* och *ä*, som kommit fram i hans korrespondens (se exempel 4, 5 och 6).

Variationen mellan *opp* – *upp* följer rekommendationerna i SAOL och Dalins ordbok. Dalins ordbok ger det bredaste urvalet av former här medan SAOL 1 ger den minsta. Detta visas i tabell 11. Exempelen är hämtade direkt från ordböckerna.

Tabell 11 Exempel på form av *upp* i Dalins ordbok, SAOL 1 och SAOL 6

Ord	Dalins ordbok (1850–1851)	SAOL 1 (1874)	SAOL 6 (1889)
<i>opp</i> – <i>upp</i>	UPP , föråldradt OPP	Upp , adv. Äfven <i>Opp</i>	Upp adv.; i hvardags- och skaldespr äfven <i>Opp</i> .

Förenklingen av namnet *Haartman* kan ha skett på grund av att lång vokal inte dubbelskrivs i svenskan.

6.1.2 Ändring av konsonanter

Även om beläggen ändringar av konsonanter är färre än beläggen på ändringar av vokaler i mitt material var strävan efter ett enhetligare konsonantbruk typisk för 1800-talets slut. Syftet med förenhetligandet av konsonantbruket var att övergå till att skriva ord så inhemskt som möjligt. Detta diskuterades också under års 1869 stavningsmöte. En annan strävan var att förenkla stavningen generellt. (Mustelin 2004: 14.) Tabell 12 nedan presenterar exempel på konsonantändringar i mitt material.

Ändringarna mellan *practicera* – *praktisera*, *lazaretter* – *lasaretter*, *kampagner* – *kampanjer* och *royalist* – *rojalist* följer rekommendationerna i Dalins ordbok, SAOL 1 och SAOL 6. De följer även övergångsförslaget om stavning av främmande ord som framfördes vid års 1869 rättstavningsmöte (se tabell 2).

Tabell 12 Ändring av konsonanter

<i>practicera</i>	<i>practicera</i>	praktisera	praktisera	praktisera	<i>c</i> → <i>s</i>
<i>lazaretter</i>	<i>lazaretter</i>	<i>lazaretter</i>	<i>lazaretter</i>	lasaretter	<i>z</i> → <i>s</i>
<i>kampagner</i>	<i>kampagner</i>	<i>kampagner</i>	<i>kampagner</i>	kampanjer	<i>gn</i> → <i>nj</i>
<i>royalist</i>	<i>royalist</i>	<i>royalist</i>	<i>royalist</i>	rojalist	<i>y</i> → <i>j</i>
<i>roll</i>	<i>roll</i>	<i>roll</i>	<i>roll</i>	rol	<i>ll</i> → <i>l</i>
<i>begynnt</i>	<i>begynnt</i>	<i>begynnt</i>	begynt	begynt	<i>nn</i> → <i>n</i>
<i>mustascher</i>	<i>mustascher</i>	mustacher	mustacher	mustacher	<i>sch</i> → <i>ch</i>

Rekommendationerna av ord praktisera, lasaretter, kampanjer och rojalist i Dalins ordbok och SAOL 1 och SAOL 6 visas i tabell 13 nedan. Exempelen i tabellen är hämtade direkt från ordböckerna.

Tabell 13 Exempel på form i Dalins ordbok, SAOL 1 och SAOL 6

<i>practicera</i> – <i>praktisera</i>	PRAKTISERA , v.a. [...] [Practicera.]	–	Praktik f. Praktisera
<i>lazaretter</i> – <i>lasaretter</i>	LASARETT (fr. <i>Lazaret</i> , af <i>Lazarus</i>) LAZARETT , se <i>Lasarett</i>	Lasarett (pl. lika o. -er), s.n.	Lasarett (pl. = o. -er) n.
<i>kampagner</i> – <i>kampanjer</i>	CAMPAGNE . Se <i>Kampanj</i> KAMPANJ , kammpannj. m. 3. (fr. <i>Campagne</i> af lat. <i>Campus</i> , fält)	–	–
<i>royalist</i> – <i>rojalist</i>	ROJALIST , - - i' sst, m. 3. (fr. <i>Royalisme</i> , af <i>Royal</i> , kunglig) [...] – Äfv. <i>Royalist</i> .	–	Rojalism m. Rojalist (-er)

Som man kan se i kolumnen för Dalins ordbok i tabell 13 är många av de utländska orden inlånade från franska till svenska. Av ordböckerna ger Dalins ordbok det bredaste urvalet av former medan SAOL 1 ger det minsta. Som redan framgått i kapitel 2.2 för Svenska Akademiens ordlista över svenska språket, omfattade SAOL 1 inga lånord, även om de var allmänt använda (SAOLhist 2018).

Variationen mellan formerna *roll* och *rol* hos Topelius följer rekommendationerna. Vid ordet *roll* ger Dalins ordbok både formen *rol* med ett *l* och formen *roll* med två *l*, men formen *rol* beskrivs med kommentaren ”Skrifves af somliga Rol” (Dalins ordbok: 291). Både i SAOL 1 och SAOL 6 nämns båda formerna under uppslagsordet *rol*.

Användningen av formen *begynnt* hos Topelius är intressant eftersom både Dalins ordbok, SAOL 1 och SAOL 6 anger stavning med ett *n* (*begynt*). Varför Topelius skriver ordet med två *n* är svårt att hitta en förklaring till. Intressant är också att Topelius samtidigt skriver preteritumformen med bara ett *n*, d.v.s. *begynte*, i alla fem versioner av *Fältskärens berättelser*.

Förenklingen av ordet *mustascher* till *mustacher* verkar vara något Topelius själv föredrar eftersom såväl Dalins ordbok, SAOL 1 som SAOL 6 anger stavning med *-sch-*. I Dalins ordbok nämns dock också formen *mustache* (Dalins ordbok: 114).

6.1.3 Förenkling av *dn*, *dt*, *fv*, *hv* och *th*

Förenklingen av stavning från *dn* till *nn*, *dt* till *t*, *fv* till *v*, *hv* till *v* samt *th* till *t* inom de fem versionerna av *Fältskärens berättelser* avspeglar utvecklingen inom rättstavningen i svenska. Förändringarna i stavningen stämmer överens med de rekommendationer som ges i Dalins ordbok, SAOL 1 och SAOL 6. Samtidigt avspeglar förändringarna de övergångsförslag som lades fram på rättstavningsmötet 1869. Exempel visas i tabell 14.

Tabell 14 Förenkling av *dn*, *dt*, *fv*, *hv* och *th*

1851, 1852	1853	1854	1872	1883	Skillnad
<i>stadnade</i>	<i>stadnade</i>	<i>stadnade</i>	<i>stannade</i>	<i>stadnade</i>	<i>dn</i> → <i>nn</i> , <i>nn</i> → <i>dn</i>
<i>sagdt</i>	<i>sagt</i>	<i>sagt</i>	<i>sagt</i>	<i>sagdt</i>	<i>dt</i> → <i>t</i> , <i>t</i> → <i>dt</i>
<i>salva</i>	<i>salfva</i>	<i>salfva</i>	<i>salfva</i>	<i>salva</i>	<i>v</i> → <i>fv</i> , <i>fv</i> → <i>v</i>
<i>hvimlet</i>	<i>hvimlet</i>	<i>hvimlet</i>	<i>hvimlet</i>	<i>vimlet</i>	<i>hv</i> → <i>v</i>
<i>apothek</i>	<i>apothek</i>	<i>apothek</i>	<i>apothek</i>	<i>apotek</i>	<i>th</i> → <i>t</i>

Vid ordet *stannade* använder Topelius i de tre första versionerna den ålderdomliga formen *stadnade*, i den fjärde versionen från 1872 formen *stannade*, och i den femte versionen igen formen *stadnade*. Det är sålunda bara i den fjärde versionen han skriver verbet med *nn*. Denna vackling mellan äldre och yngre stavning kan tänkas att avspegla Topelius

delvis konservativa syn på stavning (Thylin-Klaus 2019a: 337). Dalins ordbok ger här både formerna med *dn* och *nn*, men formen med *nn* rekommenderas. I SAOL 1 ges också båda formerna men formen *stadna* rekommenderas. I SAOL 6 ges däremot bara formen *stanna*. Intressant är att ändringen här går från modernare stavningssätt till mer ålderdomlig, alltså från *nn* till *dn*.

Stavningen av ordet *sagt* i *Fältskärens berättelser* är intressant. Supinumformen förenklas från *sagdt* i den första versionen till *sagt* i de tre följande versionerna men återställs sedan till formen med *dt* i den femte versionen. Även här kan vacklingen mellan äldre och yngre stavning tänkas avspegla Topelius något konservativa syn på stavning (Thylin-Klaus 2019a: 337). Såväl Dalins ordbok, SAOL 1 som SAOL 6 nämner endast formen utan *d*, d.v.s. *sagt*. Förenklingen från *dt* till *t* nämns också i de reformer som initierades på rättstavningsmötet 1892 (se tabell 3).

Ändringen från formen *salfva* till *salva* följer övergångsförslaget från det första rättstavningsmötet, att byta ut *fv* som tecken för *v*-ljudet till *v* (tabell 2). Intressant här är att Topelius använder den förenklade formen *salva* redan i den första versionen från 1851–1852 men sedan byter ut den till *salfva* i de tre följande versionerna. Den förenklade formen återkommer sedan igen i den sista versionen från 1883. Också detta exempel visar hur Topelius ibland föredrog äldre former, ibland modernare. I Dalins ordbok ges båda formerna men den förenklade formen rekommenderas. I SAOL 1 ges *salfva* betydelserna 'smörjelse' (SAOL 1: 230) och *salva* 'skott med kanoner o.s.v.' (SAOL 1: 231) medan SAOL 6 beskriver båda formerna på följande sätt: *salfva* betyder 'smörjelse' och "Salva l. salfva (-or) f. Skott med kanoner o.d." (SAOL 6: 208). I Dalins ordbok beskrivs stavningsformen *salfva* med texten "se Salva" (Dalins ordbok: 320). Därtill anges att stavningsformen *salva* kan ha båda de två ovannämnda betydelserna (Dalins ordbok: 322).

Förenklingen av *hvimlet* till *vimlet* hos Topelius avspeglar på motsvarande sätt som förenklingen av *dt* till *t* ovan ett övergångsförslag från 1892, nämligen att byta ut *hv* som tecken för *v*-ljud till *v*. I Dalins ordbok ges båda formerna, men *hvimmel* rekommenderas. Vid uppslagsordet *vimla* ges därtill anmärkningen "Ordet skrifves nu allmänt Hvimla, fordom Vimla (t. wimmel). (Dalins ordbok: 685). I SAOL 1 nämns också båda formerna, men *vimla* rekommenderas och i SAOL 6 presenteras formen med *hv* med följande kommentar: "oriktigt skrifsätt för *Vimla*" (SAOL 6: 106). Ett annat exempel på stavningen

hv- finns i tabell 15 nedan där bokstaven *h* i början av ordet *hvar* har bevarats. Det är först i början av 1900-talet och i SAOL 8 (1923) som pronomen, adverb och konjunktioner (t.ex. *hvar*, *hvarje*, *hvem*, *hvarför*) allmänt börjar skrivas utan *h*, d.v.s. *var*, *varje*, *vem* och *varför*.

Förenklingen av *apothek* till *apotek* kan relateras till det första rättstavningsmötets övergångsförslag att *th* som tecken för *t*-ljudet utbyts emot *t* (tabell 2). Formen *apothek* nämns i Dalins ordbok bara inom hakparentes ([Apothek]) med följande anmärkning: ”Uttalas vanligen som Appték.” (Dalins ordbok: 83). Förenklingen från *th* till *t* syns också i tabell 17 nedan där formen *Vestgöthar* i de fyra första versionerna av *Fältskärens berättelser* blir *vestgötar* i den femte (se kapitel 6.2).

6.1.4 Ändring av sammansättningar

Enligt det nionde övergångsförslaget vid nordiska rättstavningsmötet 1869 skulle ”Oriktig sammanskrifning af ord undvikes” (Mustelin 2004: 14). Exempel på ord och fasta fraser som har förenklats i *Fältskärens berättelser* genom upplösning av oriktiga sammansättningar är t.ex. *hvar gång* (*hvargång*), *till och med* (*tillochmed*) och *engång* (*en gång*). Detta visas i tabell 15 nedan.

Tabell 15 Upplösning av sammansättning

1851, 1852	1853	1854	1872	1883	Skillnad
<i>engång</i>	<i>engång</i>	<i>engång</i> (<i>en gång</i>)	<i>en gång</i>	<i>en gång</i> (<i>engång</i>)	upplösning av oriktig sammansättning
<i>hvargång</i>	<i>hvargång</i>	<i>hvar gång</i>	<i>hvar gång</i>	<i>hvar gång</i>	upplösning av oriktig sammansättning
<i>likaså</i>	<i>likaså</i>	<i>lika så</i>	<i>lika så</i>	<i>lika så</i>	lika-så
<i>tillochmed</i>	<i>tillochmed</i>	<i>tillochmed</i>	<i>till och med</i>	<i>till och med</i>	upplösning av oriktig sammansättning

Som framgår av tabell 15 har alla oriktiga sammansättningar inom materialet upplösts i den fjärde versionen av *Fältskärens berättelser*. I den femte versionen är de flesta oriktiga sammansättningar upplösta men det finns flera belägg på oriktig sammansättning av ordet *engång*. Det finns också belägg på olika stavningsvarianter av *engång* – *en gång* inom en

och samma version av *Fältskärens berättelser*. De mindre vanliga formerna är markerade inom parentes i tabellen.

Intressant vid ordet *likaså* är att sammansättningen i dag är den rekommenderade formen. Såväl i Dalins ordbok, SAOL 1, SAOL 6 som i SAOL 14 från 2015 anges den sammansatta formen *likaså*. Varför Topelius har ändrat *likaså* i de två första versionerna till *lika så* i de tre sista versionerna är svårt att hitta en förklaring till.

6.1.5 Övriga anpassningar till förenkling av stavning

I detta avsnitt analyseras övriga fall av ortografiska ändringar som bidrar till förenklingen av stavning. Exempelen som diskuteras visas i tabell 16.

Tabell 16 Övriga anpassningar till förenkling av stavning

1851, 1852	1853	1854	1872	1883	Skillnad
<i>jemlik</i>	<i>jemlik</i>	<i>jemlik</i>	<i>jemlik</i>	<i>jemnik</i>	tillägg av <i>n</i>
<i>korpral</i>	<i>korpral</i>	<i>korpral</i>	<i>korpral</i>	<i>korporal</i>	tillägg av <i>o</i>
<i>likasom</i>	<i>likasom</i>	<i>likasom</i>	<i>liksom</i>	<i>liksom</i>	bortfall av <i>-a-</i>
<i>ofördröjeligen</i>	<i>ofördröjeligen</i>	<i>ofördröjeligen</i>	<i>ofördröjligen</i>	<i>ofördröjligen</i>	bortfall av <i>-e-</i>
<i>skiljt</i>	<i>skiljt</i>	<i>skiljt</i>	<i>skiljt</i>	<i>skilt</i>	bortfall av <i>-j-</i>
<i>strax</i>	<i>strax</i>	<i>straxt</i> (<i>strax</i>)	<i>straxt</i> (<i>strax</i>)	<i>strax</i>	tillägg av <i>t</i> , bortfall av <i>t</i>
<i>tillsamman</i>	<i>tillsamman</i>	<i>tillsamman</i>	<i>tillsammans</i>	<i>tillsammans</i>	tillägg av <i>s</i>
<i>utanföre</i>	<i>utanföre</i>	<i>utanföre</i>	<i>utanföre</i>	<i>utanför</i>	bortfall av <i>-e</i>

Formen *jemlik* hos Topelius strider mot stavningssträvandena och rekommendationerna i ordböcker. I Dalins ordbok ges de tre formerna *jemlik*, *jemnik* och *jämlik*, men formen med *n*, *jemnik*, rekommenderas. I SAOL 1 står det att ”Fordom utelemnades *n* i *jemn* nästan alltid vid sammansättning; nu aflägges det gerna i ord der det ej uttalas, såsom: [...] **-lik**, adj.” (SAOL 1: 139). Trots detta använder Topelius i de fyra första versionerna av *Fältskärens berättelser* formen utan *n* och ändrar sedan till formen med *n* först i den sista versionen. Här kan orsaken vara Topelius konservativa åsikter om uttal och stavning (Thylin-Klaus 2019a: 339). I SAOL 6 rekommenderas formen med *ä* (*jämlik*) med en liknande rekommendation för användning av *n* som i SAOL 1.

Växlingen mellan formerna *korpral* och *korporal* kan relateras både till rekommendationerna i Dalins ordbok, SAOL 1 och SAOL 6 och Topelius tänkande kring förhållandet mellan uttal och skrift (Thylin-Klaus 2019a: 338). Den prefererade formen var *korporal* 1850–1900 och formen utan *o* var sålunda en förkortning (SAOL 1: 152, SAOL 6: 132). Förkortningen var den prefererade uttalsformen, såsom anges i Dalins ordbok: ”vanligen: kårprál” (Dalins ordbok: 859). I de fyra första versionerna av *Fältskärens berättelser* har Topelius sålunda använt den så kallade uttalsformen medan han i den femte versionen använder ordets samtida skriftform.

Växlingen mellan *likasom* – *liksom* är intressant. Topelius har formen med *a* i de tre första versionerna av *Fältskärens berättelser* och formen utan *a* i de två sista versionerna. I Dalins ordbok rekommenderas formen utan *a* (”LIKASOM, se *liksom*.” Dalins ordbok, s. 27). SAOL 1 och SAOL 6 ger både formerna med och utan *a* men formen *likasom* presenteras först. Formen *likasom* presenteras fortfarande i SAOL 14 (2015) som alternativ till *liksom* och i Svensk ordbok (2009) som ålderdomlig form.

Topelius användning av ordet *ofördröjligen* med *e*, d.v.s. *ofördröjeligen* är intressant eftersom varken Dalins ordbok, SAOL 1 eller SAOL 6 ger formen med *e*. Formen med *e* kan bero på att verbet *fördröja* i presens har *e*, d.v.s. *fördröjer*. Stavningssättet i de två sista versionerna följer rekommendationerna i Dalins ordbok, SAOL 1 och SAOL 6.

Bortfallet av *j* i supinumformen av verbet *skilja* följer stavningsrekommendationerna i Dalins ordbok, SAOL 1 och SAOL 6 tydligt. Redan i Dalins ordbok beskrivs böjningsformer med *j* (*skiljde*; *skiljt*; *skiljd*) som mindre riktiga och i SAOL 1 och i SAOL 6 som ej brukbara.

Formen *straxt* med *t* av adverbet *strax* anges som ej brukbar (”ej *straxt*”) i både SAOL 1 och SAOL 6, och i SAOL 7 och SAOL 8 nämns formen inte alls. Från och med SAOL 9 finns formen *straxt* igen med i ordlistan som vardaglig form av ordet *strax*. I de två första versionerna samt i den femte versionen av *Fältskärens berättelser* använder Topelius bara formen utan *t*, *strax*. I versionerna från 1854 och 1872 finns det ett respektive två belägg på formen med *t*, *straxt*, men annars bara belägg på formen utan *t*. Varför Topelius i den tredje och fjärde versionen av *Fältskärens berättelser* har använt formen *straxt* är svårt att hitta en närmare förklaring till.

Tillägget av *s* till *tillsamman* så att formen blir *tillsammans* både avviker och följer från stavningsrekommendationerna. Formen i de tre första versionerna avviker både från

Dalins ordbok, där bara formen *tillsammans* ges, och från SAOL 1, där två särskrivna former ges, *till samman* och *till sammans*. Eftersom formen med *s* finns i SAOL 1, kan man säga att tillägget följer rekommendationen i SAOL 1. I SAOL 6 ges två samman-skrivna former, *tillsamman* och *tillsammans*.

Vid prepositionen *utanför* använder Topelius två former, *utanföre* och *utanför*. Intressant är att formen *utanför* förekommer också en gång i de fyra första versionerna av Fältskärns berättelser (*utanför slottet*). I den femte versionen används bara formen utan *e*. Detta är ett exempel på en klar övergång till modernare stavning. I Dalins ordbok nämns formen *utanföre* under uppslagsordet *utanför* med följande text: ”*Utanför* ell. *Utanföre*. adv.” (Dalins ordbok: 630). *Utanför* beskrivs först som preposition och efter några exempel som adverb. Både i SAOL 1 (1: 305) och SAOL 6 (6: 275) beskrivs ordet *utanför* som ”prep. o. adv.” utan några exempel.

6.2 Gemener och versaler

I mitt material finns många exempel på ändringar av versaler till gemener och vice versa. I vissa fall ser man ett tydligt mönster för ändringen som sker vid samma tidpunkt och i samma version, men i andra fall kan man inte dra några klara slutsatser om orsaken bakom ändringarna. Tabell 17 visar ord som skiljer sig från varandra i fråga om teckengrad.

Tabell 17 Gemener och versaler

1851, 1852	1853	1854	1872	1883	Skillnad
<i>Finnar</i>	<i>Finnar</i>	<i>Finnar</i>	<i>Finnar</i>	<i>finnar</i>	$F \rightarrow f$
<i>Smälän- ningar</i>	<i>Smälän- ningar</i>	<i>Smälän- ningar</i>	<i>Smälän- ningar</i>	<i>smälän- dingar</i>	$S \rightarrow s, nn \rightarrow nd$
<i>Svensken</i>	<i>Svensken</i>	<i>Svensken</i>	<i>Svensken</i>	<i>svensken</i>	$S \rightarrow s$
<i>Vestgöthar</i>	<i>Vestgöthar</i>	<i>Vestgöthar</i>	<i>Vestgöthar</i>	<i>vestgötar</i>	$V \rightarrow v, th \rightarrow t$
<i>österrikiska</i>	<i>österrikiska</i>	<i>österrikiske</i>	<i>Österrikiske</i>	<i>österrikiske</i>	$a \rightarrow e, ö \rightarrow Ö, Ö \rightarrow ö$
<i>konungens</i>	<i>konungens</i>	<i>Konungens</i>	<i>konungens</i>	<i>konungens</i>	$k \rightarrow K, K \rightarrow k$
<i>gud</i>	<i>gud</i>	<i>Gud</i>	<i>Gud</i>	<i>Gud</i>	$g \rightarrow G$
<i>Nov.</i>	<i>Nov.</i>	<i>Nov.</i>	<i>nov.</i>	<i>Nov.</i>	$N \rightarrow n, n \rightarrow N$

I tabell 15 ovan finns också ord som utöver att de skiljer sig från varandra i fråga om teckengrad uppvisar förenkling av stavning (t.ex. *Vestgöthar* – *vestgötar*) eller andra ändringar av enskilda bokstäver (t.ex. *österrikiska* – *österrikiske*). Förenklingen från *th* till *t* har analyserats i avsnitt 6.1.3 och ändring av vokaler i avsnitt 6.1.1. I detta avsnitt analyserar jag bara teckengrad.

Växlingarna mellan gemener och versaler sker främst mellan den fjärde och femte versionen och oftast vid ord för nationalitet eller bakgrund. Varken Dalins ordbok, SAOL 1 eller SAOL 6 ger några instruktioner om detta. Både i Dalins ordbok och SAOL 1 och SAOL 6 böjs uppslagsord med versal. Det är först i SAOL 7 (1900) som uppslagsorden skrivs med liten bokstav i början.

Ett undantag till det ovannämnda mönstret är stavningen av ordet *österrikiska*. Det är först i den fjärde versionen som ordet inleds med en versal medan det i de tre första versionerna där nationaliteter oftast inleds med en versal inleds med en gemen. I den femte versionen följer ordet det ovannämnda allmänna mönstret. Att ordet *konungens* inleds med en versal bara i den tredje versionen utgår också ett undantagsfall i jämförelse med det ovannämnda mönstret.

Ordet *gud* med gemen i början förekommer i mitt material bara i betydelsen ”högsta väsen i olika religioner” (SAOL 14: 433). Inlett med versal, d.v.s. *Gud*, skriver Topelius ordet då han hänvisar till den kristna guden. En mening där formen *gud* i den förra betydelsen förekommer presenteras nedan i exempel 7. I meningen finns också ett belägg med versal. Formerna är markerade med fetstil.

(7) Två dagar före sin död hyllades Gustaf Adolf af folket i Naumburg som **en gud**, men genom hans själ flög aningen om hans banas ände, och han yttrade till hofpredikanten Fabricius: »Måhända skall **Gud** snart nog straffa både deras afgudiska dårskap och mig, som är föremålet därför, och visa att äfven jag är en svag och dödlig menniska». (*Fältskärens berättelser* 1851, 1852, *Fältskärens berättelser* 1853)

I de följande tre versionerna inleds båda varianterna i exempel (7) med versal. I en annan mening där ordet har betydelsen ’gud’ oavsett religion används formen *gud* med gemen i början i alla de fem versionerna av *Fältskärens berättelser*. Meningen presenteras i exempel 8.

(8) Dödsengeln gick framför honom med barthuggande svärd och hviftade än här, än der ett hugg vid hans sida, likasom för att ständigt ropa uti hans öra: dödlige, mins att du icke är **en gud!**

Beteckningar för månader, både som hela ord och förkortningar, inleds med versal i de tre första versionerna och den femte versionen av *Fältskärens berättelser*. I den fjärde versionen inleds månader oftast med gemener men också med versaler. Beteckningar för månader inleds likaledes med gemener i de tre första versionerna och i den femte versionen.

6.3 Övriga ändringar

I detta avsnitt behandlar jag slutligen ett antal övriga ortografiska ändringar som finns i mitt material. Det intressanta med de flesta exempel som visas i tabell 18 nedan är att skillnaderna utöver att vara ortografiska också är grammatiska, även om kontexterna i alla de fem versionerna har bevarats nästan oförändrade. I vissa fall kan man tänka sig att skillnaderna mellan versionerna beror på sättnings- eller tryckfel, t.ex. variationen av *hatat* – *hatar*, *lik* – *likt* och *vore* – *voro*, eftersom ändringen finns bara i en version utan några större ändringar i kontexten.

Tabell 18 Övriga ändringar

1851, 1852	1853	1854	1872	1883	Skillnad
<i>den</i>	<i>den</i>	<i>den</i>	<i>den</i>	<i>det</i>	neutrum → utrum
<i>det</i>	<i>det</i>	<i>den</i>	<i>den</i>	<i>den</i>	utrum → neutrum
<i>hatat</i>	<i>hatat</i>	<i>hatat</i>	<i>hatat</i>	<i>hatar</i>	supinum → presens
<i>lik</i>	<i>lik</i>	<i>lik</i>	<i>lik</i>	<i>likt</i>	neutrum → utrum
<i>låtsande</i>	<i>låtsande</i>	<i>låtsande</i>	<i>låtsande</i>	<i>låtsade</i>	adjektiv → preteritum
<i>ryttarens</i>	<i>ryttarens</i>	<i>ryttarens</i>	<i>ryttarnes</i>	<i>ryttarnes</i>	singularis → pluralis
<i>Schweitz</i>	<i>Schweitz</i>	<i>Schweitz</i>	<i>Schweitz</i>	<i>Schweiz</i>	<i>bortfall av -t-</i>
<i>vore</i>	<i>vore</i>	<i>voro</i>	<i>vore</i>	<i>vore</i>	konj. → impf. ind., impf. ind. → konj.

I tabell 19 och 20 nedan visas växlingen mellan orden *den* och *det*. I exempel i tabell 19 styr *den* i de fyra första versionerna fältskärens ”fula vana att tugga tobak”. Substantivet *vana* har utrum som genus och pronomenet *den* hänvisar här till det. I den femte versionen har *den* bytts till *det* och verkar då i stället syfta på den infinita verbfrasen ”att tugga tobak” i stället för substantivet *vana*. Kontexterna har i övrigt bevarats nästan helt oförändrade här, med undantag av små ortografiska ändringar (*tillochmed* → *till och med*). I den fjärde versionen av *Fältskärens berättelser* från 1872 har sammansättningen *tillochmed* upplösts till *till och med*. Den upplösta formen är markerad i tabellen inom parentes. Ändring av sammansättningar har redan behandlats i avsnitt 6.1.4 ovan.

Tabell 19 Exempel på växling mellan *den* – *det*

1851, 1852, 1853, 1854, 1872	1883
Detta förvärfvade fältskärn ännu mer alla mödrars välvilja; man förlät honom tillochmed (till och med) hans fula vana att tugga tobak; den kunde nu icke mera hjälpas.	Detta förvärfvade fältskärn ännu mer alla mödrars välvilja; man förlät honom till och med hans fula vana att tugga tobak ; det kunde nu icke mera hjälpas.

I tabell 20 är det oklart vilket ord *det/den* styr. Pronomenet kan emellertid 1851, 1852 och 1853 tänkas styra *detta hopp* (neutrum: *det*) och 1854, 1872 och 1883 *glädjen* (utrum: *den*) som hoppet önskas kunna locka ”på dessa läppar”.

Tabell 20 Exempel på växling mellan *det* – *den*

1851, 1852, 1853	1854, 1872, 1883
Tro mig, min fröken, denna tid skall komma, jag åstundar den, liksom ni, af allt mitt hjerta, och låt detta hopp locka glädjen på dessa läppar, der det borde hafva sin ständiga bostad.	Tro mig, min fröken, denna tid skall komma, jag åstundar den, liksom ni, af allt mitt hjerta, och låt detta hopp locka glädjen på dessa läppar, der den borde hafva sin ständiga bostad.

Växlingen mellan singularisformen *ryttarens* och pluralisformen *ryttarnes* i exempel 9–11 nedan är intressant med tanke på pronomenen som används senare i kontexten.

(9) Hvad som brast det finska rytteriet i yttre hållning och utseende ersattes mer än tillräckligt af **ryttarens** jernfasta muskler och lugna, in i döden okufvade mod, och **hans småvuxna häst** hade hela den finska racens ihärdighet, som under flera timmars tröttande fäktning i längden bidrog icke ringa till segern. (*Fältskärens berättelser* 1851, 1852, 1853, 1854)

(10) [...] **ryttarnes** jernfasta muskler och lugna, [...] och **hans småvuxna häst** [...]. (*Fältskärens berättelser* 1872)

(11) [...] **ryttarnes** jernfasta muskler och lugna, [...] och **deras småvuxna hästar** [...]. (*Fältskärens berättelser* 1883)

Ordet *ryttarens* står i singularis i de tre första versionerna av *Fältskärens berättelser* och det efterföljande pronomenet är då *hans* (exempel 9). I den fjärde versionen står ordet i pluralis (*ryttarnes*) men pronomenet är fortfarande *hans* (exempel 10). Den ålderdomliga pluralisformen *ryttarnes* ges inte i Dalins ordbok, SAOL 1 eller SAOL 6 men används t.ex. i den sjuttonde delen av *Kongl. Vitterhets Historie och Antiquitets Academiens Handligar* från 1846 ("de gemene rytterne", Hamilton 1846: 193). I den femte versionen står både substantivet och pronomenet i pluralis, d.v.s. *ryttarnes* och *deras* (exempel 11).

Växlingen mellan *Schweitz* – *Schweiz* och t.ex. *schweitzerflicka* – *schweizerflicka* kan relateras till rekommendationerna i Dalins ordbok, SAOL 1 och SAOL 6. Topelius har *t* i de fyra första versionerna men inte i den femte. Ordet *Schweiz* finns med först i SAOL 14 (2015). I Dalins ordbok nämns bara ordet *schweizeri* med betydelsen "Ställe, der alla slags likörer utminuteras. Äfv. Likörkammare." (Dalins ordbok: 332). Ordet finns också i SAOL 1 och SAOL 6 med alternativformen *schweizare*. Nationaliteten *schweizisk* förekommer första gången i SAOL 6. Att Topelius har skrivit ordet med *t* kan eventuellt bero på att han har försökt skilja *schweizeri* som likörkammare från landet *Schweiz* och nationaliteten *schweizeri*. I *Fältskärens berättelser* hänvisar *sweitzerflickan* till en flicka fältskären förälskade sig i Zürich, Schweiz, inte till en flicka i en likörkammare.

7 Sammanfattning

Syftet med min pro gradu-avhandling har varit att undersöka och presentera vilka ortografiska ändringar Topelius har gjort i olika versioner av den första cykelns första berättelse i romanen *Fältskärens berättelser*. Ett sekundärt syfte har varit att utreda i vilken grad de gjorda ändringarna motsvarar stavningssträvandena i slutet av 1800-talet. Jag sökte svar också på frågan hur stor är skillnaden mellan den första och den femte versionen av *Fältskärens berättelser* och hur Topelius förhåller sig till stavning.

Mitt material bestod av fem versioner av den första cykelns första berättelse i Topelius roman *Fältskärens berättelser*. Alla fem versioner kan läsas på nätet i den digitala utgåvan *Zacharias Topelius Skrifter*. Ur versionerna excerperade jag ord som skiljer sig ortografisk från varandra åtminstone i en version. Utöver att jämföra ord i de olika versionerna av *Fältskärens berättelser* sinsemellan jämförde jag de excerperade orden med *Ordbok Öfver svenska språket* (Vol I-II 1850–1853) av Anders Dalin, utgåvorna 1 och 6 av *Svenska Akademiens ordlista över svenska språket* (1874 respektive 1889) samt övergångsförslag från nordiska rättstavningsmötet 1869.

Även om det var mycket diskussion kring stavningsreformer och skrivnormer under 1800-talets slut fanns det ändå tydliga ramar och instruktioner för hur svenska skulle skrivas. Av Topelius texter framgår tydligt att de har skrivits under 1800-talet och de avspeglar i stort sett dåtida stavningsreformer och skrivnormer. Exempel på detta är bland annat den gamla formen *hvad* av frågepronomenet *vad* och prepositionen *af* (i stället för *av*) som var vanliga ända fram till början av 1900-talet.

Mitt material omfattade av olika varianter sammanlagt 930 ord, totalt 4650 belägg, som skilde sig ortografiskt åtminstone i en version av *Fältskärens berättelser*. I materialet ingick varianter av 76 ord med substantiella skillnader och varianter av 63 ord som skiljer sig på grund av sättnings- eller tryckfel. Varianterna av de 930 orden delades in i tre kategorier enligt vilken typ av skillnader det handlade om: förenkling av stavning, ändring av gemener och versaler och övriga ändringar. Orden som skilde sig substantiellt eller på grund av sättnings- eller tryckfel i endera texten analyserades inte närmare.

På basis av mina resultat kan man konstatera att Topelius både skrev enligt de samtida stavningsreformer och skrivnormer och gjorde ändringar enligt dem och i vissa fall

avvek från reformerna och normerna. Att Topelius på många punkter följde reformerna och normerna visar att de spreds snabbt från Sverige till Finland på slutet av 1800-talet. Att Topelius avvek från reformerna och normerna avspeglar hans konservativa syn på stavningen och hans vilja att stödja det mer ålderdomligt sätt att skriva. Detta har behandlats i avhandlingen med hjälp av Topelius korrespondens med förläggare (se exempel 1, 3–6). Att Topelius gick med på att följa stavningsreformer och normer beskriver han själv i brevet till Bonnier daterat 23/7 1891 (Thylin-Klaus 2019c: 261) i exempel 12 nedan.

(12) Om rättstafningen har jag tvekat, då mitt finska öra har svårt att vänja sig vid dessa många bråkande ä-ljud. Men vinsten af en allmänt antagen norm är, i min tanke, så stor, att äfven mina öron få gifva med sig. Låt alltså din sättare adoptera Sv. Akad:s nya ordlista, med förbehåll endast, att, der två stafningar äro valfria, jag får behålla den äldre, alltså q, z, x och c, der Akademien har godheten att unna dem burskap.

Något enhetligt mönster för de ortografiska ändringar som sker mellan de olika versionerna av *Fältskärens berättelser* kan ändå inte skönjas. Variationen är bred och olika varianter av samma ord har ibland använts inom en och samma version (se tabell 7, 8 och 9). Det finns även exempel på återinförande av en äldre form, t.ex. *genmälde* – *genmälte* – *genmälde* (se tabell 8) och *sagdt* – *sagt* – *sagdt* (se tabell 14). I många fall har ändringen skett i den tredje versionen (Stockholmsupplagan 1854). Allmänt taget kan man konstatera att skillnaden mellan de excerperade orden är störst mellan den första versionen och den femte versionen av *Fältskärens berättelser*.

Det finns fortfarande mycket att forska i kring Topelius roman *Fältskärens berättelser*, både inom litteraturvetenskap och språkvetenskap, t.ex. Topelius korrespondens med förläggare angående stavning, substantiella skillnader och kodväxling. De fem olika versionerna av *Fältskärens berättelser* erbjuder även möjligheter till fortsatta studier angående såväl stavning, interpunktion som boktryckarkonst på slutet av 1800-talet.

Litteratur

- Berg, Gösta. 1969-1971. Artur Immanuel Hazelius. I: Svenskt biografiskt lexikon. <https://sok.riksarkivet.se/sbl/artikel/12664> (10.10.2019)
- Björnstjerna, Johan Magnus. 1861. *Kongl. Krigs-vetenskaps-akademiens handlingar. År 1861*. Kungl. Krigsvetenskapsakademien. Tryckt hos N. Marcus.
- Callin, Markella. 2016. Det stavas revolution! *Språktidningen* 6/2016. S. 18–25. <https://spraktidningen.se/artiklar/2016/08/det-stavas-revolution>
- Grünbaum, Catharina. 2012. Svenska språket. https://web.archive.org/web/20121025181238/http://www.sweden.se/upload/Sweden_se/otherlanguages/factsheets/SI/Svenska_spraket.pdf (28.02.2019)
- Hamilton, Henning. 1846. *Afhandling om Krigsmaktens och Krigskonstens Tillstånd i Sverige under Konung Gustaf II Adolfs Regering*. Kongl. Vitterhets Historie och Antiquitets Academiens Handlingar. Sjuttonde delen. P.A. Norstedt & Söner, Kongl. Boktryckare.
- Hazelius, Artur. 1871. *Om svensk rättstafning 2. Redogörelse för Nordiska rättstafningsmötets förslag till ändringar i det svenska stafningssättet jämte berättelse om mötet*. Stockholm: P.A. Nordstedt & Söner, Kungl. Boktryckare.
- Helsingfors universitet. För framtiden allt sedan 1640. <http://www.helsinki.fi/yliopistonhistoria/svenska/> (12.04.2020)
- Hurme, Henrik. 2019. 1800-talets stavningsreformer och skrivnormer i Zacharias Topelius verk. Opublicerad kandidatavhandling i nordiska språk. Åbo universitet.
- Klinge, Matti. 1997. Topelius, Zachris. I: Kansallisbiografia-verkkojulkaisu. *Studia Biographica* 4. Helsingfors: Finska litteratursällskapet. <http://urn.fi/urn:nbn:fi:sks-kbg-002854> (09.01.2019)
- Landgrén, Lars-Folke. 2009. Freudenthal, Axel Olof. I: Biografiskt lexikon för Finland, elektronisk utgåva, Svenska litteratursällskapet i Finland 2014, www.blf.fi. URN:NBN:fi:sls-4672-1416928957278 (01.10.2019)
- Malmgren, Sven-Göran. 2002. Normering i Svenska Akademiens ordlista 1874–1950: principer och resultat. *LexicoNordica* 9 – 2002. S. 5-17.
- Mustelin, Olof. 2004. Stafva eller stava? Svenska rättstavningssträvanden i Finland i slutet av 1800-talet. Helsingfors: Svenska litteratursällskapet i Finland.
- Pettersson, Gertrud. 2005. *Svenska språket under sjuhundra år*. Lund. Studentlitteratur. Projekt Runeberg. Fältskärns berättelser. <http://runeberg.org/faltskar/> URN:NBN:se-d1998372 (21.10.2019)
- Ranki, Kristiina. 2005. Var Topelius frankofil? I: Apo, Satu & Norrback, Märtha (red.), *Topelius eläi : Topelius lever*. Jyväskylä: Atena. S. 66–84.
- Reuter, Mikael. 2007. Bergroth, Karl Hugo. I: Biografiskt lexikon för Finland, elektronisk utgåva, Svenska litteratursällskapet i Finland 2014. www.blf.fi. URN:NBN:fi:sls-5500-1416928958106 (01.10.2019)
- Reuter, Mikael. 2014. *Så här ska det låta. Om finlandssvenska och språkkriktighet*. Vasa: Scriptum.
- Riad, Tomas. 1997. *Svenskt fonologikompendium*. Stockholms universitet.

- Riikonen, H. K. 2019. *Fältskärens berättelser* i förhållande till 1800-talets historiska roman. I: Herberts, Carola & Forsell, Pia (red.), *Författaren Topelius – med historien mot strömmen*. Helsingfors: Svenska litteratursällskapet i Finland. S. 43–70.
- Rogström, Lena, 2013: Lagspråk, lexikon och lexisering. En studie av språklig samverkan under 1700-talet. *LexicoNordica* 20. S. 167–184.
- SAOL = Svenska Akademiens ordlista över svenska språket. Utgiven första gången 1874. SAOLhist <http://spraakdata.gu.se/saolhist/klas.pdf> (07.10.2018)
- SLS = Svenska litteratursällskapet i Finland r.f. <https://www.sls.fi/sv> (07.10.2018)
- Ståhle, Carl Ivars. 1970. Det nordiska rättstavningsmötet 1869 och hundra års svensk rättstavning. *Sprog i Norden*. 1970. S. 5-36. <https://tidsskrift.dk/sin/article/view/16790/14568>
- Svensk ordbok 2009 <https://svenska.se/> (07.01.2020)
- Svenska Akademiens. 2018a. Historisk översikt. <https://www.svenskaakademien.se/svenska-akademien/historisk-oversikt> (16.12.2018)
- Svenska Akademiens. 2018b. Svenska Akademiens pressinformation. <https://www.svenskaakademien.se/press/svenska-akademien-lanserar-svenskase> (16.12.2018)
- Svenska Akademiens. 2018c. Leopold, Carl Gustaf af. <https://www.svenskaakademien.se/svenska-akademien/ledamotsregister/leopold-carl-gustaf-af> (16.12.2018)
- Svenska Akademiens ordböcker <https://svenska.se/> (11.01.2019)
- Svenska Bibelsällskapet. Bibel och skolan. Svensk bibelhistoria – 1500 talet. http://www.bibeln.se/skolan/amnen/amnen_religion_bibeln6.html (07.01.2020)
- Svenska Folkskolans Vänner. 2019a. SFV:s historia. <https://sfv.fi/sv/vem/historia/> (18.11.2019)
- Svenska Folkskolans Vänner. 2019b. Om SFV. <https://sfv.fi/sv/vem/> (18.11.2019)
- Tandefelt, Marika. 2019. Finländsk svenska från 1860 till nutid. I: Tandefelt, Marika (red.), *Finländsk svenska från 1860 till nutid. Svenskan i Finland – i dag och i går III:2*. Helsingfors: Svenska litteratursällskapet i Finland. S. 13–21.
- Teleman, Ulf. 2003. *Tradis och funkis: svensk språkvård och språkpolitik efter 1800*. Stockholm: Nordstedts ordbok.
- Thylin-Klaus, Jennica. 2012. "Den finländska svenskan" 1860-1920. Tidig svensk språkplanering i Finland ut ett idéhistoriskt perspektiv. Doktorsavhandling. Åbo Akademi.
- Thylin-Klaus, Jennica. 2019a. Topelius och rättstavningen i *Boken om Vårt Land*. I: Herberts, Carola & Forsell, Pia (red.), *Författaren Topelius – med historien mot strömmen*. Helsingfors: Svenska litteratursällskapet i Finland. S. 325–350.
- Thylin-Klaus, Jennica. 2019b. Svensk språkvård i Finland 1880–1917. I: Tandefelt, Marika (red.), *Finländsk svenska från 1860 till nutid. Svenskan i Finland – i dag och i går III:2*. Helsingfors: Svenska litteratursällskapet i Finland. S. 67-98.
- Thylin-Klaus, Jennica. 2019c. Zacharias Topelius och rättstavningen – Ett möte mellan stavningsprinciper och nationsuppfattning. I: Tandefelt, Marika (red.), *Finländsk svenska från 1860 till nutid. Svenskan i Finland – I dag och i går III: 2*. Helsingfors: Svenska litteratursällskapet i Finland. S. 243–273.

- Tiitta, Allan. 2005. Maamme kirja 130 vuotta, voiko 2,5 miljoonaa ihmistä olla väärässä? I: Apo, Satu & Norrback, Märtha (red.), *Topelius elää : Topelius lever*. Jyväskylä: Atena. S. 17–32.
- Topelius, Zacharias. 2018. *Fältskärens berättelser*. Utgiven av Köhler, Sebastian, Movall, Anna, Forsell, Pia. Helsingfors: Svenska litteratursällskapet i Finland.
- Topelius, Zacharias. 2019. *Boken om Vårt Land – Maamme kirja – En tvåspråkig kommenterad utgåva – Kommentoitu kaksikielinen editio*. Redigerad av Sakari Katajamäki. Helsingfors: Finska Litteratursällskapet.
- Topeliussällskapet <https://www.topeliusseura.fi/> (11.01.2019)
- Vennberg, Erik. 1931. Anders Fredrik Dalin. I: Svenskt biografiskt lexikon. <https://sok.riksarkivet.se/sbl/artikel/17220> (03.01.2019)
- Zacharias Topelius skrifter <http://www.topelius.fi/> (07.10.2018)

Bilagor

7.1 Bilaga 1

The screenshot shows a search interface for 'ZACHARIAS TOPELIUS SKRIFTER'. The search results are organized into a grid of cards, each representing a different edition of 'Fältskärens berättelser Första cykeln Konungens Ring'. Each card includes a title, a brief description of the text, and a 'Visa alternativ' button. The descriptions mention the author, the title, and the year of publication, such as '1851' and '1850'.

Bild 1. Fältskärens berättelser, Första cykeln, Konungens Ring (Zacharias Topelius Skrifter, Svenska litteratursällskapet i Finland)

7.2 Bilaga 2

The screenshot shows the search interface for the SAOLhist database. The search term 'exempel' is entered in the search box. The results table shows the normalized form 'exempel, subst' and its occurrences in various editions of the SAOL dictionary, including Dalin (1850-53), SAOL 1 (1874), SAOL 6 (1889), SAOL 7 (1900), SAOL 8 (1923), SAOL 9 (1950), SAOL 10 (1973), SAOL 11 (1986), SAOL 12 (1998), SAOL 13 (2006), SAOL 14 (2015), and SO (2009).

Normaliserad ordform	Dalin (1850-53)	SAOL 1 (1874)	SAOL 6 (1889)	SAOL 7 (1900)	SAOL 8 (1923)	SAOL 9 (1950)	SAOL 10 (1973)	SAOL 11 (1986)	SAOL 12 (1998)	SAOL 13 (2006)	SAOL 14 (2015)	SO (2009)
exempel, subst	EXEMPEL (ns)	Exempel (s, n)	Exempel (n)	exempel (n)	exempel (s)	exempel (s)	exempel (s)	exempel (s)	exempel (s)	exempel (s)	exempel (s)	exempel (subst.)
Totalt förekomster:	Dalin: 1	SAOL 1: 1	SAOL 6: 1	SAOL 7: 1	SAOL 8: 1	SAOL 9: 1	SAOL 10: 1	SAOL 11: 1	SAOL 12: 1	SAOL 13: 1	SAOL 14: 1	SO: 1

Bild 2. Sökning i databasen SAOLhist (SAOLhist 2018)

Lyhennelmä

Vuonna 2018 tuli kuluneeksi 200 vuotta 1800-luvun Suomen tuotteliaimman kirjailijan, Zacharias Topeliuksen (suom. Zachris, Sakari) syntymästä. Topeliusta kuvaillaan aikansa edelläkävijäksi niin journalistiikan, näytelmäkirjallisuuden, lastenkirjallisuuden kuin historiallisten romaanienkin saralla. Topeliuksen syntyessä vuonna 1818 kirjoitettiin ruotsia suhteellisen vapaasti ilman vakiintuneita oikeinkirjoitusnormeja, mutta hänen vakiinnutuaan kirjailijana tarkasteltiin kirjoitettua ruotsin kieltä jo huomattavasti tarkemmin. Topelius ja hänen teoksensa ajoittuvat ruotsin kielen kehityksessä uusruotsin (1526–n. 1906) loppupuolelle, jolloin normeja ja ohjeita tuotettiin ahkerasti. Vuosisadan vaihteessa, noin 1906, toteutettiin ruotsin kielen kattava oikeinkirjoitusuudistus ja myös nykyruotsin katsotaan alkaneen näihin aikoihin.

Pro gradu tutkielmani on jatkoa kandidaatintutkielmalleni, jossa tutkin Topeliuksen oikeinkirjoitusta kahdessa hänen novellissaan sekä vertailin hänen kirjoitustapaansa hänen aikansa keskeisiin oikeinkirjoitusohjeisiin, Anders Dalinin sanakirjaan (*Ordbok Öfver svenska språket*, 1850–53) sekä Ruotsin akatemian sanalistan ensimmäiseen ja kuu-denteen painokseen (*Svenska Akademiens ordlista över svenska språket*, 1874 sekä 1889). Tässä pro gradu tutkielmassani vertailen Topeliuksen tekemiä ortografisia muutoksia teoksen Välskärin kertomuksia (*Fältskärns berättelser*) ensimmäisen sarjan ensimmäisen kertomuksen viidessä eri versiossa suhteessa hänen aikansa keskeisiin oikeinkirjoitusohjeisiin. Vertailukohteena tässä tutkielmassa toimivat Anders Dalinin sanakirjan ja Ruotsin akatemian sanalistojen lisäksi vuonna 1869 järjestetyn pohjoismaisen oikeinkirjoituskouksen siirtymäkauden ehdotukset. Tutkimukseni on laadullinen.

Ruotsin kielen kehitys

Ruotsin kielen katsotaan polveutuvan kantagermaanikielestä, jota puhuttiin noin 4000 eaa.–noin 200 jaa. Ruotsin kielen kehitykseen sisältyy useita kehitysasteita ja kieli-ai-kausia. Ruotsin kielen kehitys lasketaan usein seuraavanlaiseksi: kantagermaanikieli (n. 4000 eaa.–n. 200 jaa.), kantaskandinaavinen kieli (n. 200–800), riimuruotsi (n. 800–1225), muinaisruotsi (n. 1225–1526), uusruotsi (1526–1906) ja nykyruotsi (1906–). (Pettersson 2005:125.) Tutkimuksessani perehdyn uusruotsin, tarkemmin määriteltynä

myöhäisemmän uusruotsin aikakauteen (1732–1906), ja erityisesti 1800-luvun loppupuoleen, jolloin kirjoitetusta ruotsin kielestä keskusteltiin ja väiteltiin ahkerasti ja useita muutoksia, ja uudistuksia otettiin käyttöön. Uusruotsin aikakauden katsotaan päättyneen ja nykyruotsin aikakauden alkaneen vuonna 1906, jolloin toteutettiin kattavampi oikeinkirjoitusuudistus (Callin 2016).

Uusruotsin aikakausi jaetaan varhaisempaan uusiruotsiin (1526–1732) ja myöhäisempään uusruotsiin (1732–1906). Varhaisen uusruotsin katsotaan alkaneen vuonna 1526, jolloin Uusi testamentti julkaistiin ensimmäistä kertaa ruotsiksi. Koko Raamattu, *Gustav Vasas bibel*, julkaistiin ruotsiksi viisitoista vuotta Uuden testamentin julkaisun jälkeen vuonna 1541. Uskonnolla ja uskonnollisilla teksteillä oli merkittävä rooli 1500-luvun Ruotsissa 1200–1500-luvulla vallinneen uskonpuhdistuksen takia, josta johtuen juuri Uusi testamentti ja Raamattu haluttiin kääntää ruotsin kielelle. Käännösten tarkoituksena ja niiden avulla yhä useampi pystyi itse lukemaan ja ymmärtämään Raamattua. Raamatunkäännöksellä oli myös merkittävä rooli ruotsin kielen ja sen aakkoston kehityksessä, sillä kirjaimet *å*, *ä* ja *ö* otettiin sitä kautta osaksi ruotsin aakkostoa 1500-luvulla. (Svenska bibelsällskapet 2020.)

Ruotsin akatemia ja muita vaikuttajia

Ruotsin akatemia on julkaissut sanalistoja jo vuodesta 1874. Kuningas Gustaf III perusti Ruotsin akatemian vuonna 1786 tarkoituksena ylläpitää ruotsin kieltä, sen asemaa ja suuntaviivoja. Vuonna 1898 ilmestyi Ruotsin akatemian sanakirjan ensimmäinen painos. (Svenska Akademien 2018a.) Sanalistoja on tähän päivään mennessä julkaistu neljätoista painosta, ja niillä on ollut merkittävä vaikutus ruotsin kielen kehityksessä ja kirjakielen leviämässä ja vakiintumisessa. Sanalistan on katsottu olevan normatiivinen sanakirja, jonka puoleen kielenkäyttäjät voi kääntyä ruotsin kielen sanastoon liittyen. Yhä nykyäänkin sanalistan katsotaan olevan modernin ruotsin oikeinkirjoituksen ja taivutuksen epävirallinen malli. (Svenska Akademien 2018b.)

Ruotsin akatemian lisäksi uusruotsin aikana vaikutti useita yksittäisiä eri alojen vaikuttajia, joilla katsotaan olevan merkittävä rooli ruotsin kielen kehityksessä. Esimerkkejä näistä vaikuttajista ovat mm. kuningas Gustaf III kirjallinen assistentti, Ruotsin akatemian jäsen ja myöhemmin Drottningholmin linnan kirjastonhoitaja Carl Gustaf af Leopold (1756–1829), ruotsalainen kirjailija, leksikografi ja kielitieteilijä Anders Dalin (1806–

1873), ruotsalainen äidinkielen- ja kirjallisuudenopettaja Artur Hazelius (1833–1901), suomalainen kielitieteilijä ja svekomaani Axel Freudenthal (1836–1911) ja suomalainen kielitieteilijä, murretutkija ja yliopiston lehtori Hugo Bergroth (1866–1937). Myös Tope-liuksella on katsottu olevan merkittävä vaikutus ruotsin kielen kehitykseen Suomessa.

Pohjoismainen oikeinkirjoituskokous 1869

Vuonna 1869 kutsuttiin koolle ensimmäistä kertaa pohjoismainen oikeinkirjoitusko-kous, jonka aikana keskusteltiin yhteispohjoismaisesta ortografiasta ja oikeinkirjoituk-sesta. Oikeinkirjoituskysymykset eivät siis askarruttaneet vaikuttajia ja kansalaisia vain Ruotsissa tai Suomessa, vaan koko Skandinaviassa ja pohjoismaisten kielten alueella. Kokouksen tuloksena syntyivät siirtymäkauden ehdotukset, jotka koskivat lähinnä yksit-täisten kirjainten käyttöä. Kokouksen tuloksena ei siis syntynyt suoranaisia päätöksiä tai sääntöjä, ennemminkin ehdotuksia ja säännöstöjä kohti yhtenäisempää oikeinkirjoitusta. Toinen oikeinkirjoituskokous kutsuttiin koolle vuonna 1892 ja sen aikana käsiteltiin en-simmäisen kokouksen tuloksena syntyneitä ehdotuksia, ehdotusten ajankohtaisuutta ja käytännöllisyyttä, ortografisten uudistusten sanajärjestystä, ulkomaisia lainasanoja sekä vieraskielisiä erisnimiä ja lyhenteitä. (Mustelin 2004: 108–110.)

Ruotsin kielen oikeinkirjoituspyrkimykset 1800-luvun Suomessa

Keskustelun ja väittelyn ruotsin kielen asemasta Suomessa arvioidaan alkaneen jo Por-voon valtiopäivillä 1809. Ruotsi menetti vuosina 1808–1809 käydyssä Suomen sodassa Suomen Venäjälle, jonka seurauksena Suomesta tuli Suomen suuriruhtinaskunta. Omaa valtioita Suomi alkoi muistuttaa vuonna 1863 järjestettyjen toisten valtiopäivien jäl-keen, jolloin erilaisia muutoksia ja uudistuksia asetettiin voimaan. Yksi uudistuksista oli 1866 toteutettu koulu-uudistus, jonka ansiosta kansakouluja perustettiin myös maaseu-dulle ja opetusta alettiin antamaan lasten äidinkielellä. (Tandefelt 2019: 13.)

Varsinaisen keskustelun ja väittelyn Suomessa käytettävästä ruotsin kielestä arvi-oidaan alkaneen 1800-luvun loppupuolella, mm. yliopistolehtori Karl Lindströmin kak-siosainen artikkelisarjan julkaisusta *Finsk Tidskrift* aikakauskirjassa vuonna 1885 (Thylin-Klaus 2019b: 70–71). 1800-luvulla oli hyvin tavallista, että oikeinkirjoituksesta

ja oikeinkirjoituspyrkimyksistä keskusteltiin ja väiteltiin aikakauslehdissä ja -kirjoissa. Myös pohjoismaisen oikeinkirjoituskokouksen siirtymäkauden ehdotuksista keskusteltiin ja väiteltiin aikakauslehdissä ja -kirjoissa myös Suomessa. (Mustelin 2004: 18–19.) Ensimmäinen suomalainen teos, joka noudatti vuoden 1869 oikeinkirjoituskokouksen siirtymäkauden ehdotuksia on Otto Donnerin akateeminen tutkielma *Öfversikt af den finsk-ugriska språkforskningens historia* vuodelta 1872. Vaikka ortografia tutkielmassa noudattikin siirtymäkauden ehdotuksia, oli se kuitenkin niin foneettista, ettei tutkielmalla voi sanoa olevan sen suurempaa merkitystä oikeinkirjoitukselle Suomessa. (Mustelin 2004: 20.)

Zacharias Topelius

Zacharias Topelius on yksi 1800-luvun Suomen tuotteliaimmista julkaisijoista ja kirjailijoista. Topeliuksen teos *Boken om Vårt Land* (1875), suom. *Maamme kirja* (1876), on yksi Suomen eniten painetuista ja luetuista teoksista heti Raamatun ja Katekismuksen jälkeen. Laskettaessa yhteen sekä ruotsin- että suomenkieliset painokset, on teosta painettu yhteensä yli 2 500 000 kertaa. (Tiitta 2005: 18.)

Topelius toimi elämänsä aikana niin runoilijana, kirjailijana, sanomalehden toimittajana, historioitsijana, opettajana kuin yliopiston rehtorinakin. Topelius on palkittu työstään niin kirjallisuuden, journalistiikan kuin historian tutkimuksenkin saralla.

Vuonna 1875 Topelius nimitettiin kaupunkineuvokseksi, 1887 Länsisuomalaisen osakunnan kunniajäseneksi, 1890 riemumaisteriksi ja 1897 riemutohtoriksi. (Zacharias Topelius Skrifter 2018.)

Kirjailijana Topelius oli monilahjakkuus. Topelius kirjoitti teoksia sekä lapsille että aikuisille ja eri tekstityypein. Topelius tuotti erilaisia kirjallisia tuotoksia miltei koko elämänsä ajan. Hänen ensimmäinen julkaistu teoksensa on *Finland framställdt i teckningar* vuodelta 1845. Viimeinen hänen elinaikanaan julkaistu teos, kolmas sarja teoksesta *Vinterqvällar* (1897), julkaistiin vain vuosi ennen hänen kuolemaansa. (Zacharias Topelius Skrifter 2018.)

Huolimatta Topeliuksen laajasta ja kattavasta kirjallisesta tuotannosta, voi hänen katsoa noudattaneen teoksissaan hänelle ominaista kirjoitustyyliä ja -tapaa. Topeliukselle ominaista kirjoitustyyliä määritellään mm. kuvailevaksi sekä tyyliopilliseksi ja stilitiseksi kulloinkin käytetystä tekstilajista huolimatta. Topeliuksen kirjoitustyyli

tyypillisiä ominaisuuksia ovat myös ranskankielisten lainasanojen (esim. *courtoisien – artighet*, suom. kohteliaisuus), monikollisten verbien (esim. *voro – vore*, suom. olisi, *äro – är*, suom. olla) sekä kaksoiskonsonanttien käyttö (esim. *värđt – värt*, suom. arvoinen, *sednast – senast*, suom. viime/viimeksi). (Hurme 2019.)

Materiaali ja metodit

Tutkielmani materiaali koostuu Topeliuksen teoksen *Fältskärns berättelser* (suom. *Välskärin kertomuksia*) ensimmäisen sarjan ensimmäisen kertomuksen viidestä eri versiosta. Ensimmäisen sarjan ensimmäinen kertomus on nimeltään *Konungens Ring* (suom. *Kuninkaan sormus*). Viisi käyttämäni versiota on julkaistu vuosina 1851, 1852, 1853, 1854, 1872 ja 1883. Teoksen ensimmäinen versio julkaistiin jatkokertomuksena aikakauslehdessä *Helsingfors Tidningar* vuosina 1851–1852. Muut versiot ovat julkaistu kirjamuodossa.

Fältskärns berättelser on yksi Topeliuksen merkittävimmistä teoksista. Teosta on pidetty jopa Topeliuksen tunnetuimpana sekä perusajatukseltaan kunnianhimoisimpana teoksena. Teos oli suosittu sekä Suomessa että Ruotsissa jo Topeliuksen elinaikana ja sen katsotaan vaikuttaneen useiden sukupolvien historiankäsitteeseen, suomalaiseen kansallistietoisuuteen sekä historiallisen romaanin kehitykseen Suomessa. (Topelius 2018: XIX.) Teoksen juoni ja toiminta sijoittuvat kahteen aikaan, 1631–1772 ja 1800-luvun alkuun. Teoksessa välskäri kertoo 1800-luvun alussa kertomuksia 1600- ja 1700-luvuilta kuulijoilleen, ja nämä kertomukset muodostavat teoksen kehyskertomuksen. Vuosien 1631–1772 välinen historia kerrotaan suomalaisen aatelisperheen näkökulmasta. (Topelius 2018: XXI.)

Ensimmäisen kertomuksen viidestä versioista olen sanastanut kaikki sanat, jotka eroavat toisistaan ortografisesti vähintään yhdessä versiossa verrattuna muihin versioihin. Sanastamieni sanojen joukossa on myös sellaisia sanoja, joiden ortografiset erot voidaan luokitella joko substantiaalisiksi (esim. *den – det*, ruotsin määräinen artikkeli) tai painovirheestä johtuviksi (esim. *skämände – skämtande*, suom. pilailu). Substantiaalisia eroja tai painovirheitä en analysoi sellaisenaan tarkemmin. Olen tietoisesti rajannut materiaalini ensimmäisen sarjan ensimmäiseen kertomukseen ortografisten muutosten suuren esiintymisen takia. Tutkielmani on laadullinen ja pääpaino on versioiden ja reformien sekä normien välillä, ei miten monta kertaa tietty sana esiintyy. Tarkempia

tilastotietoja materiaalista ei tästä syystä tutkielmassani anneta. Painosten välisen vertailun lisäksi vertailen sanastamiani sanoja Dalinin sanakirjaan (1850–1853), Ruotsin akademian sanalistan ensimmäiseen ja kuudenteen painokseen (SAOL 1, 1874 ja SAOL 6, 1889) ja pohjoismaisen oikeinkirjoituskokouksen siirtymäkauden ehdotuksiin (1869).

Kaikki käyttämäni viisi versiota sisältyvät Svenska litteratursällskapet i Finland julkaisemaan digitaaliseen painokseen *Zacharias Topelius Skrifter* ja ne ovat luettavissa osoitteessa <http://www.topelius.fi/>.

Analyysi

Tutkielmani materiaali koostuu kokonaisuudessaan 930 sanasta, toisin sanoen 4650 variaatiosta. Analyysin olen jakanut kolmeen kategoriaan: oikeinkirjoituksen yksinkertaistaminen, pienet ja isot kirjaimet ja muut muutokset. Oikeinkirjoituksen yksinkertaistamisen kategoria on jaettu edelleen viiteen alakategoriaan: vokaalien muutos, konsonanttien muutos, kirjoitusmuotojen *dn*, *dt*, *fv*, *hv* ja *th* yksinkertaistaminen, yhdyssanojen muutos ja muut oikeinkirjoituksen yksinkertaistamiseen viittaavat muutokset. Muutoksia analysoidessa, ja jälleen analyysiä lukiessa, on muistettava, että konteksti, joista sanat on sanastettu, on kaikissa painoksissa sama. Mielenkiintoista eroja tarkastellessa on myös huomata, että yksi ja sama sana voi esiintyä usealla eri tavalla yhdessä ja samassa painoksessa (taulukko 7, 8 ja 9).

Oikeinkirjoituksen yksinkertaistamisen kategoriassa muutokset käsittävät lähinnä yksittäisten kirjainten muutoksia tai kirjain- ja sanayhdistelmien yksinkertaistamista. Joidenkin muutosten voidaan katsoa johtuvan oikeinkirjoitusreformista ja -normeista tai oikeinkirjoituskokouksen siirtymäkauden ehdotuksista, kun taas joidenkin muutosten kohdalla voidaan muutosten katsoa johtuvan Topeliukselle tyypillisestä kirjoitustavasta ja hänen suhtautumisestaan oikeinkirjoitukseen.

Suurin osa oikeinkirjoituksen yksinkertaistamisen kategoriaan kuuluvista esimerkeistä kuuluu vokaalien muutoksia käsittelemään alakategoriaan. Vokaalien muutokset esitellään taulukossa 10. Vokaalien muutosten voi katsoa johtuvan joko sanan suvusta (esim. maskuliinisuus/neutraali suku, *bönderna* – *bönderne*, suom. talonpojat) tai sanan ääntämisestä (esim. *ägde* – *egde*, suom. omisti). Tiettyjen versioiden välisen muutosten voi katsoa myös johtuvan Suomessa käytettävän ruotsin ominaispiirteistä, esim. adjektiivien neutraali- ja maskuliinimuotojen erilaisesta käyttöasteesta. Adjektiivin

maskuliinimuoto *-e* (esim. *ryktbare*, suom. kuuluisa) on ollut vähemmän käytetty muoto Ruotsissa, etenkin puhekielessä ja informaalissa kirjakielessä, mutta Suomessa maskuliinimuotoa on käytetty ahkerammin, erityisesti muodollisessa asiaproosassa. (Reuter 2014: 93.) Ääntämisestä johtuvat eroavaisuudet voidaan perustella fonetiikalla. Ruotsin pitkä sekä lyhyt *ä*-äänne äännetään usein laveana puoliväljänä etuvokaalina [ɛ], ellei äänne seuraa /r/-äännettä tai retrofleksiä konsonanttia, jolloin se äännetään laveana väljänä etuvokaalina [æ]. (Riad 1997: 8.)

Materiaalini sisältää myös konsonanttien muutoksia (esim. *z* → *s*, *ll* → *l*), jotka muodostavat oman alakategoriansa. Nämä muutokset esitellään taulukossa 12. Konsonanttien muutoksien voi katsoa johtuvan sanan ruotsalaistamisesta (esim. *lazaretter* → *lasaretter*, suom. sairaalat) tai oikeinkirjoituksen yksinkertaistamisesta esimerkiksi jättämällä pois yksittäisiä, kahdesti esiintyviä konsonantteja (esim. *roll* → *rol*, suom. rooli, *begynnt* → *begynt*, suom. aloitti). Muutosten voi yleisesti ottaen sanoa noudattavan ohjeita ja normeja.

Vanhanaikaisten, aiemmin ruotsissa esiintyvien kirjoitusmuotojen *dn*, *dt*, *fv*, *hv* ja *th*, yksinkertaistamisen kategoriaan sisältyy sanoja, joissa aiemmin kahdesta konsonantista muodostuva kokonaisuus on korvattu yhdellä konsonantilla, toisin sanoen *dn* → *n*, *dt* → *t*, *fv* → *v*, *hv* → *v* ja *th* → *t*. Kyseessä olevaan kategoriaan kuuluu sanoja kuten *salfva* → *salva* (suom. salva), *hvimlet* → *vimlet* (suom. vilinä) ja *apothek* → *apotek* (suom. apteekki). Esimerkkisanojen muutoksia esitellään taulukossa 14. Yleisesti ottaen muutokset seuraavat Dalinin sanakirjassa ja Ruotsin akatemian sanalistojen ensimmäisessä ja kuudennessa painoksessa mainittavia ohjeita ja normeja. Etenkin muutokset, joissa *th* korvataan *t*-kirjaimella, on tehty ensimmäisessä pohjoismaisessa oikeinkirjoituskokouksessa 1869 annettujen siirtymäkauden ehdotusten mukaisesti. Ehdotukset muutoksista, joissa *dt*, *fv* ja *hv* korvataan *t*-, *v*- ja *v*-kirjaimilla, annetaan myöhemmin vuonna 1892 järjestettävässä oikeinkirjoituskokouksessa. Topelius on käyttänyt teoksensa eri versioissa sekä vanhanaikaisia, että yksinkertaistettuja muotoja, jonka voidaan katsoa peilaavan Topeliuksen konservatiivista näkökulmaa oikeinkirjoituksesta (mm. Thylin-Klaus 2019a: 337). Vaihtelua yksinkertaistetusta muodosta takaisin vanhanaikaiseen muotoon esiintyy esimerkiksi sanojen *sagt* (*sagdt* – *sagt* – *sagdt*, suom. on sanonut) ja *stannade* (*stadnade* – *stannade* – *stadnade*, suom. pysyi) kohdalla.

Yhdyssanojen, etenkin virheellisten yhdyssanojen, erikseen kirjoittamisesta annettiin ehdotus ensimmäisessä pohjoismaisessa oikeinkirjoituskokouksessa 1869. Yhdyssanojen yksinkertaistamisen kategoriaan kuuluvat sanat noudattavatkin yleisesti ottaen edellä mainittua ehdotusta. Mielenkiintoista kuitenkin on, että Topelius on joidenkin yhdyssanojen kohdalla siirtynyt yhdyssanasta kahteen erikseen kirjoitettuun sanaan, vaikka yhdyssana olisi normien ja ohjeiden mukainen muoto (esim. *likaså*, suom. samoin). Tähän kategoriaan kuuluvia muutoksia ovat muun muassa *tillochmed* → *till och med* (suom. jopa) ja *hvargång* → *hvar gång* (suom. joka kerta). Esimerkkejä yhdyssanojen yksinkertaistamisesta esitellään taulukossa 15.

Sanojen variaatioiden joukosta löytyy myös ohjeista poikkeavia, Topeliukselle tyypillisiä kirjoitustapoja. Esimerkiksi Topeliuksen käyttämää muotoa *ofördröjeligen* sanasta *ofördröjligen* (suom. viipymättä) ei mainita sanakirjoissa (Dalinin sanakirja, SAOL 1, SAOL 6). Tämän tyyppiset sanojen muutokset ovat kategorioitu muita oikeinkirjoituksen yksinkertaistamiseen viittaavia muutoksia käsittelevään kategoriaan. Tähän kategoriaan kuuluvat esimerkkisanat ovat listattu taulukossa 16.

Kirjasinkoon muutoksia kuvaavan kategorian esimerkkisanat ovat esitetty taulukossa 17. Materiaali sisältää useita esimerkkejä kirjasinkoon muutoksista, ja joidenkin sanojen variaatioiden kohdalla voidaan nähdä selkeä muutoksen malli. Muutos tapahtuu usein neljännen ja viidennen painoksen välillä kansallisuuksia ja ihmisen taustaa ilmaisevissa sanoissa (esim. *Svensken* → *svensken*, suom. ruotsalainen). Kuukausia ilmaisevissa sanoissa muutos tapahtuu neljännessä painoksessa, mutta viidennessä painoksessa kuukausia ilmaisevat sanat on jälleen kirjoitettu kuten ensimmäisessä, toisessa ja kolmannessa painoksessa (esim. *Nov.* – *nov.* – *Nov.*, suom. marraskuu). Kaikkien tähän kategoriaan kuuluvien sanojen variaatioiden kohdalla ei muutoksen voi yllä olevien esimerkkien tavoin nähdä seuraavan mitään sen selkeämpää mallia. Yleisintä kirjasinkoon muutoksessa on kuitenkin muutos isosta kirjaimesta pieneen kirjaimeseen, mutta muutos voi tapahtua myös toiseen suuntaan (esim. *gud* → *Gud*, suom. jumala/Jumala).

Mielenkiintoista Muut muutokset-kategoriaan luokiteltujen sanojen vaihtelussa on muuttuneen sanan ympäröivän kontekstin muuttumattomuus. Tähän kategoriaan sisältyvien sanojen muutokset voidaan katsoa olevan ortografisten muutosten lisäksi substantiaalisia tai painovirheeseen perustuvia, ja ne esitellään taulukossa 18. Muutosten taustalla voidaan ajatella olevan esimerkiksi pronominin viittaukseen liittyvät muutokset,

kuten pronominiin *den* ja *det* väliset muutokset (ks. taulukko 19 ja 20), tai oikeinkirjoitusohjeen puuttuminen, esim. yksikkö- ja monikkomuotojen vaihtelu (ks. esimerkki 9, 10 ja 11).

Tulokset

Tekemäni empiirisen tutkimuksen perusteella voidaan Topeliuksen yleisesti ottaen sanoa seuranneen ja noudattaneen hänen aikaisia keskeisiä oikeinkirjoitusohjeita. Tulosten perusteella voidaan kuitenkin myös todeta, että Topelius on poikennut tiettyjen sanojen kohdalla ohjeista ja noudattanut hänelle tyypillistä kirjoitustapaa. Mielenkiintoista tutkielmani tuloksia käsiteltäessä on huomata, miten nopeasti ruotsin kielen oikeinkirjoitusuudistukset ja -pyrkimykset sekä kirjoitusnormit ja -ohjeet ovat levinneet 1800-luvun loppupuolella Ruotsista Suomeen, etenkin kun otetaan huomioon, että uudistukset, ohjeet ja normit kirjoitettiin Ruotsissa Suomen ollessa tuolloin osa Venäjää. Se, että Topelius on joidenkin sanojen kohdalla kirjoittanut oikeinkirjoitusnormeista ja -ohjeista poiketen, kuvastaa hänen konservatiivista näkemystään oikeinkirjoituksesta sekä hänen haluan kannattaa perinteisempää kirjoitustapaa (ks. esimerkit 1, 3-6, Zacharias Topelius Skrifter 2018, Thylin-Klaus 2019a: 337, 339, Thylin-Klaus 2019c: 257, 261).

Tutkielmani tulosten perusteella ei voida muodostaa yhtenäistä muutoksen mallia teoksen *Fältskärns berättelser* eri versioissa tapahtuville ortografisille muutoksille. Vaihtelu teoksen eri versioiden välillä on suurta ja saman sanan eri variantteja on käytetty jopa samassa versiossa (ks. taulukko 7, 8 ja 9). Useassa tapauksessa muutos on kuitenkin tapahtunut kolmannessa, vuonna 1854 ilmestyneessä versiossa. Tulosteni perusteella ero sanastettujen sanojen välillä on suurin ensimmäisen ja viidennen, vuonna 1883 ilmestyneen version välillä.